

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ

Уређује
А. БЕЛИЋ

уз сарадњу

д-ра *Алексића Радомира* (Београд), д-ра *Вуковића Јована* (Сарајево), *Конеског Б.*
(Скопље), д-ра *Нахшигала Рајка* (Љубљана), д-ра *Скока Пејра* (Загреб),
д-ра Рамоваша Франа, д-ра *Стевановића Михаила* (Београд),
д-ра *Томановића Васе* (Скопље), д-ра *Храсте Маџа* (Загреб)

ХИХ КЊ. 1—4

БЕОГРАД
1951—1952

О ПРЕДЛОГУ *по* У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

І. У В О Д

У историско време развоја словенских језика јавља се предлог *по* уз три падежа: уз акузатив, датив и локатив. У руском су сва ова три падежа до данас очувана уз *по*. Остали су словенски језици углавном изгубили конструкцију *по* са *дашивом*. У западно-словенским језицима она се чува једино још у појединим изразима (исп. чешки „ро domácku“, „ро česku“ и сл.; пољски: „ро pańsku“, „ро dawnemu“ и сл.). У јужнословенским се језицима уопште више не јавља.

Због свог нејасног порекла¹⁾, слагања са поменути три падежа и других функција, изван предлошке функције у реченици,²⁾ *по* претставља тежак проблем словенске синтаксе.

Нерашчишћено је, између осталог, питање првобитног слагања предлога *по* с падежима — не зна се поуздано да ли је и првобитно *по* ишао уз три падежа или само уз два.³⁾ У сваком случају, утврђено је, што је за нас у овом конкретном случају једино важно, да се [у историско време свих словенских језика јављају сва три већ поменути падежа са *по*.

Прво питање које се намеће свакоме ко приђе проучавању предлога *по* у српскохрватском језику јесте: шта је довело до тога да се општесловенска употреба предлога *по* уз три падежа (датив, локатив, акузатив) сведе у српскохрватском језику на употребу уз два падежа (уз локатив и акузатив)?

Моја је намера да посматрам еволуцију предлога *по* у српскохрватском језику у светлости односа српскохрватског према осталим

¹⁾ Бругман — Grundriss II 2 стр. 806—809, стр. 888—890 — доводи словенско *по* у везу са три стара индоевропска предлога: „*apo“ = „ab, weg“; „*upo“ = „unter an etwas heran“, „*pos“ = „unmittelbar bei hinter“.

²⁾ *по* се употребљава за образовање аналитичког љкомпаратива, јавља се као глаголски префикс, а јавља се и као префикс код придева (в. о томе А. Белић, Депрефиксација у словенским језицима, ЈФ XVIII, стр. 96 и 97).

³⁾ В. о томе Delbrück, Vergl. Syntax der Indogermanischen Sprachen, 1893, 700.

словенским језицима, у светлости развоја српскохрватског језика: од првих писаних споменика до данас, и у светлости разлика које су настале између појединих дијалеката српскохрватског језика. Ово испитивање истаћи ће као централни проблем у вези с употребом предлога *по* у српскохрватском језику питање замене конструкције *по + датив* конструкцијом *по + локатив*. Важност овог проблема, који већ суштински претставља значајну појаву, појачава и чињеница да је највећи број данас најчешћих, најобичнијих значења уз предлог *по* пренесен с дативне конструкције на локативну.

СМЕНА КОНСТРУКЦИЈЕ *ПО+ДАТИВ* КОНСТРУКЦИЈОМ *ПО+ЛОКАТИВ*
У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ И ЗНАЧЕЊА КОД КОЈИХ ЈЕ ТА
ПРОМЕНА ИЗВРШЕНА

§ 1. Датив се уз *по* несумњиво употребљавао некада и у нашем језику као што показују, рецимо, старосрпски примери: „*ДА ХОДЕ ПО ЗЕМЛАНЬ ПРОДАЮКѢ*“ — MS 41¹⁾ „*ДА СИ ХОДЕ ... ПО ХЉМЬСЦѢ ЗЕМЉИ И ПО ЗЕТѢ И ПО ВСАКИМЪ ТРЪГОМЪ КРАЛЕВЪСТВА МИ*“ — Пов 11.²⁾ Међутим он је у савременом српскохрватском језику изгубљен без трага. Изгубљен је, као што рекосмо, потпуно односно готово потпуно и у словеначком, чешком и пољском.

Карактеристична је чињеница да се пребацивање значења везе *по + датив* на везу *по + локатив* не јавља у руском нити у старословенском него баш у српскохрватском, словеначком, чешком и пољском, дакле само у оним словенским језицима у којима су се потпуно или делимично изједначили облички датив и локатив.

У овде поменути језицима, наиме, бар код извесних деклинационих типова ако не у свима случајевима (рецимо у пољском — код именица средњег рода у једнини) наилазимо на поменуто једначење. Српскохрватски је језик најдаље отишао у том правцу. У српскохрватском језику разликује се датив од локатива само по акценту и то само код именица мушког и женског рода у једнини, па и то не код свих. Именице средњег рода, а такође и сви придеви, заменице и бројеви не познају, међутим, никаквих разлика између облика датива и локатива. Исто ово важи и за множину уопште, па и код именица мушког и женског рода. У дијалектима, међутим, постоје отступања од овога — у многим су се говорима очувале старе разлике између облика датива и локатива множине, а у неким, додуше малобројнијим, има чак и разлика између облика:

¹⁾ Скраћеница за *Monumenta serbica*, edidit Fr. Miklosich, Viennae 1858.

²⁾ Скраћеница за *Старе српске повеље и писма*, средњо Лјуб. Стојановић, Београд — Ср. Карловци, 1929.

јединице. Међутим сви су ти говори, с једне стране, пренели значења везе *по* + *даш*ив на везу *по* + *локаш*ив, а, с друге стране, сви ти говори бар код извесних деклинациских типова, као што рекосмо, знају за једнакост датив = локатив. Занимљиво је да се, рецимо, у српском језику где се, углавном, далеко доследније извршило обличко једначење него ли у пољском датив уз *по* већ давно изгубио без трага, док се у пољском, где је ово једначење много мање доследно, трагови употребе датива још чувају. Једном речју, намеће се помисао да су морфолошке промене у деклинацији одиграле одлучну улогу при замењивању датива локативом уз *по*. Али — узимати у обзир само недоследан синкретизам облика за објашњење једне тако крупне и неуобичајене појаве као што је иступање предлога из везе с једним падежом и његово ступање у везу с другим, било би у најмању руку сасвим необазриво. Морају постојати дубљи, семантички разлози који су допустили да један спољашњи моменат — морфолошке промене — одигра своју улогу у оваквом случају. Ове разлоге открива анализа неких од основних значењских типова предлога *по* у савременом језику.

Ми још увек назиремо стари датив у реченицама типа „ударити некога по руци“ (исп. датив у старословенском: „*виѣхъ и по ланитама*“¹⁾ и у руском: „ударил себя *по* колону“) кроз значење вршења радње у *правцу неког места, према неком месту* (са захватањем тога места) које је бесумње некада било много више присутно у језичком осећању него данас. Исто значење правца уз достизање места, хватање места налазимо у случајевима типа: „сипати воду *по* *п*оду“, „пролити мастило *по* свесци“ и сл., само што је овде моменат хватања места јаче истакнут и прецизиран. Код треће врсте случајева — случајева типа: „пливати *по* води“ — имамо даље развијање ситуације претходног типа, тј. потпуно преовлађивање локалног значења. Овде *по* значи: „пружање по каквом простору, на којем се место мења, заузима цела површина или само извесне тачке“.²⁾ Значење правца сасвим је изгубљено.

Сва три поменута типа савременог српског језика позната су и осталим словенским језицима, тако да смо већ у прасловенској заједници морали имати формирано значење предлога *по* типа: „пливати *по* води“, које се губљењем нијансе правца одвојило потпуно од дативних значења. Пошто се њиме указивало на вршење

¹⁾ André Vaillant, *Manuel du vieux slave*, Paris 1948, 191.

²⁾ А. Белић, *Историја српскохрватског језика*, Књ. II, св. I (речи са деклинацијом), издање Научне књиге, Београд 1950, 331.

радње у оквиру, у границама извесног *места* њему је највише одговарала природа локатива.

Облички синкретизам је овом значењском типу, семантички зрелом за пребацавање на локатив и омогућио извршење оваквог прелаза. Значај овог морфолошког момента не треба потцењивати. Често се дешава да се значење неке конструкције потпуно одвоји од значења падежа с којим се тај предлог слаже. Тако напр. у нашем језику имамо читав низ предлога локалног значења која се слажу с генитивом, ма да њихово данашње значење ниуколико не одговара значењу самог генитива. Међутим у овим случајевима недостаје морфолошка могућност за њихово одвајање од генитива и везивање уз други падеж који би боље одговарао њиховом значењу.

Према томе, за објашњење целе појаве о којој је реч, треба узети у обзир семантички узрок и морфолошки повод.

Постоји једна интересантна ма да још неиспитана и непотврђена појава у нашем језику која би могла, уколико се потврди, лепо да осветли, с једне стране, постојање већ готовог семантичког услова за пребацавање значења конструкције *по + давши* на конструкцију локатив уз *по*, а, с друге стране, повезаност судбине предлога *по* са морфолошким променама у нашој деклинацији.

Решетар,¹⁾ наиме, констатује да у Задарском лекционару локатив „*samo iza prijedloga po* u jednini imenicā voli (dativni) završetak *и, dok* u množini imenicā i *uopće* u zamjenicā i pridjevā *iza toga prijedloga* nema nikada dativni nastavak“ (стр. 129). С друге стране, и ја сам констатовала прегледајући облике деклинације у Душановом законнику да се највећи број локативних облика једине са новим дативним наставком налази уз предлог *по* (да ови облици нису дативни него одиста локативни показују најбоље облици локатива множине уз *по*). Међутим најстарији облици локатива са новим наставком наведени у Даничићевој Синтакси нису само они уз поменути предлог. Стога, иако изгледа доста вероватна претпоставка да је предлог *по*, слажући се већ у то време са локативним а не са дативним значењем, убрзао процес морфолошког једначења датив = локатив (који је из других разлога био у току), ми ипак не можемо ништа са потпуном сигурношћу да закључујемо док се детаљно не испита у томе правцу материјал наших средњовековних споменика.

¹⁾ М. Решетар, Приморски лекционари XV вијека, Рад СХХХVI.

§ 2. У нашем се језику очувао предлог *по* старог значења правца које је и данас још сасвим провидно у случајевима као „прашина пада по хаљини“, „просипа се млеко по столу“, „бацио је хартије по поду“ и сл. Као што се месним предлогом уз акузатив у сличним ситуацијама (рецимо: „бацио је хартије на под“) обележава да се радња која се врши у правцу извесног циља (места) завршава достизањем тога циља (места), тако се то исто обележава и везом *по + локатив* (некада датив), с том разликом што се достизање циља прецизира: заузима се цела површина нечег („просипа се млеко по столу“) или се заузимају поједине тачке извесне површине („бацио је хартије по поду“).

Уз овај тип спада и употреба везе *по + локатив* (некада датив) уз глаголе „ударити“, „тући“, „додирнути“, „помиловати“ и сл. (уз све оне глаголе који носе у себи значење додирнути — или додиривати — извесну површину тела, па се према томе значењу могу назвати глаголима додира). Треба само напоменути да се у овом случају изгубило првобитно значење простирања по извесном делу тела, тако да имамо само значење: ударити (и сл.) у правцу извесног дела тела са достизањем тога места (дакле: „ударити некога по руци“ значи — не по површини целе руке, него просто без прецизирања — ударити некоме руку).

Употреба предлога *по* у овим ситуацијама које носе, поред осталог, и значење правца, жива је како у старом, тако и у савременом језику (исп., рецимо, у старом језику: „Udrivši ju *po vratu glavi* јој *usiče*“ — Starine 1, 224 (PjJA)¹⁾; и у модерном језику: „Или га одадру батином *по леђима*“ — Вук Стеф. Карацић, Нар. пјесме, св. I, 1824 г., стр. XXVI).

§ 3. Од значења секундарних уз везу *по + локатив* најважније је месно значење као најчешће, најобичније како у старом тако и у савременом језику. Јавља се у неколико варијаната.

Основно је значење простирања по извесној површини — исп. примере из нашег старог језика: „*Po тојој глави* *grah* *prosuh*“ — Vetranić 2, 218 (PjJA s. v. „*prosući*“), и из савременог: „Пак је [кабаницу] простре *по зеленој шрави*, просу *по њој* бурме и прстење“ — Вук Стеф. Карацић, Нар. пјесме, св. II, 1846 г., стр. 150.

Простирање по извесној површини, заузимање извесне површине врши се у разним правцима а притом се заузимају различите тачке те површине. Стога се везом *по + локатив* може, сем

¹⁾ Цитирано по речнику Југославенске академије, s. v. „*po*“.

простирања, пружања по месту, обележити и значење у ситуацијама:

I) кад се при вршењу радње у границама извесног места подразумева вршење у различитим правцима (напр. „ходати *по соби*“ = ићи тамо амо по соби);

II) кад се вршење какве акције — која по природи својој већ не значи захватање места, простирање по месту — изводи не на целој површини дотичног места него само на различитим тачкама његове површине (исп. „садити цвеће *по башти*“, „вешати слике *по зиду*“ и сл.).

Према значењу: по разним тачкама исте површине — развило се и значење: по разним местима исте врсте, те имамо: „задржавати се *по селима*“, „лутати *по ливадама*“ и сл. Исп.: „**И ѡнези сьгнати кои стою по пѣтѣхъ ѡвраќаю люди ѡ насъ**“ — Пов 291; „који се *по планинах и шпиљах* бијаху разбигли“ — Каниžлић, кам. 4 (PjJA); „Јао моје повесамце! Куда ћеш се повлачити | *по брдина(x), по долина(x), по слепачки(x) шорбешина(x)*“ — Вук Стеф. Караџић, Нар. пјесме I, 1841 г., 133; исп. у руском: „сидеть *по тюрмам*“.

По свом значењу места над којим се кретање врши, тј. *места* које се *кретањем прелази*, месно *по* уз локатив врло је блиско просекутиву. Разлику између њих претставља чињеница да је код везе *по* + *локатив* прецизиран начин на који се прелази место при кретању (захватањем различитих тачака, пружањем у разним правцима, кретањем у разним правцима) док код просекутива није. Према томе, у реченици: „трчати ливадом“ обликом „ливадом“ обележено је просто место које се прелази трчањем; међутим у реченици: „трчати по ливади“ „ливада“ се мора схватити као одређен простор, површина, у оквиру које се врши трчање.

Пошто, значи, просекутиву најближе стоји по значењу конструкција с месним *по*, то није чудо што је у неким нашим говорима који су изгубили старе падежне облике, инструментал у просекутивном значењу замењен аналитичком конструкцијом са *по* (исп. „*по ѡш* I Ошљ. (путем)“ — А. Белић, Дијалекти источне и јужне Србије, стр. 653).

На употребу предлога *по* уз именице које означавају место — значењски тип: „лутати по ливадама“ — надовезује се слична употреба уз именице које означавају време (исп. у руском: „у нас есть общество и тайные собранья *по четвергам*“ — Шахм.¹⁾ 359, и у словеначком: „*po petkih, po nedeljah* an Freitag, an Sonntagen“²⁾).

¹⁾ Скраћеница за Шахматов, Синтаксис русског језика, Ленинград, 1925.

²⁾ Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar v Ljubljani, 1895, 66.

У тим случајевима развило се, природно, значење: „кад год је“, „кад је...“

Овај тип употребе сасвим је редак код нас; познат је само у хрватским крајевима — исп. у старом језику: „*ku [misu] služimo po pediľah*“ — Моп. croat. 135 (PjJA); у савременом: „Особито пак наваљивао свијет к њему *по недјељама*“ — Ђалски, Диљем Дома, 1912, 132.

Према значењу: *на разним местима исте врсте* — добивено је и значење: *код разних људи исте врсте*; исп. у руском: „Вон маменъка все *по поадым* бегает“ (Шахм. 380); у старосрпском: „и *шць гдне деспоте молимо що годє је ималь стѣпашинь по людєхъ гптѣти на дльзѣхъ*“ — Пов 212 (Дубровник, 1413 г.); „*хѡде наши по тѣрцѣхъ и по инѣхъ поганєхъ да нигдѣрь толика зла нашѣмь не ѣчинише*“ — Пов 442 (Дубровник, 1412 г.); „*да ихъ не послають митрополитє по поповѣхъ*“ — Душ. зак. (Д. Синт.)¹⁾; у савременом језику: „Кад пред зиму ајдуци отиду *по јаѣацима*“ — Вук Стеф. Карацић, Историски и етнографски списи I, стр. 225; „Преко зиме живе *по својим људима, јаѣацима*“ — К. Руварац, Списи I, стр. 46; „[Илија је] куповао од рибара рибу и разносио је *по бегунцима Србијанцима* те продавао“ — Милан Ђ. Милићевић, Илија М. Коларац, 1896 г., стр. 5; „Да идем *по бабама*“ — Стјепан Митров Љубиша, Приповијести црногорске и приморске, 1875 г. у Дубровнику, стр. 200; „Пође *по врачарама* да лека потражи“ — Ј. Веселиновић, Целокупна дела VI, стр. 380.

Данас се оваква употреба предлога *по* уз именице које означавају жива бића изобичајила у нашем књижевном језику. У дијалектима, међутим, још је жива (исп. у Банату: „*иде по жєнама*“²⁾; у ђаковачком говору: „*носї га по ж'ене* да сїше“³⁾).

§ 4. Честа је употреба предлога *по* у изразима као: „*ићи по киши*“, „*ићи по сунцу*“, „*ићи по мраку*“ и сл. (исп. „Ак' те стигне поџ... како си *по тми* роџ?“ — Vetranić 2, 104 (PjJA); „Нека ноћас *по мјесецу* дође | На потајна, на малена врата“ — Јован Илић, Песме, СКЗ 17, 1894 г., стр. 43).

Конструкција с предлогом *по* у оваквим случајевима претставља стару, општесловенску појаву (исп. у руском: „*по дождю*“, у чешком: „*po větru*“, у пољском: „*po wietrze*“, у словеначком: „*po dežju*“). Значење је: „*ићи по киши (сунцу, ветру)*“ = *ићи под*

¹⁾ Даничић Ђура, Србска синтакса, 1858 г. у Београду.

²⁾ По саопштењу Павла Ивића, асистента Института за српски језик.

³⁾ Михаило Стевановић, Ђаковачки говор, 1950 г. у Београду, 145.

кишом (сунцем, ветром), тј. ићи у тренутку кад киша пада (сунце сија, ветар дува), по местима по којима киша пада (сунце сија, ветар дува); „ићи *по мраку*“ = ићи кроз мрак, тј. по местима која су под мраком, која су мрачна и сл.

Није тешко наћи ситуацију која је могла довести до употребе предлога *по* у оваквим изразима. Тако смо могли имати: „ићи *по сунцу*“ = ићи по осунчаним местима, по местима по којима сунце сија, па поред тога и — „ићи *по киши*“ — ићи по местима под кишом, по којима киша пада, и сл.

Изрази „*по дану*“, „*по ноћи*“, који се поред прилога „дану“, „ноћу“ употребљавају са темпоралним значењем: „кад је, док је дан, ноћ“ (напр. „он *по дану* спава, зато му тако и иде“), настали су бесумње према изразима типа „*по киши*“, користећи могућност развијања темпоралног момента присутног у значењу поменутих израза.

Само у нашим западним крајевима, у Хрватској и Далмацији, налазимо конструкцију са *по* у оваквом темпоралном значењу проширену на већи број случајева, као рецимо: „*По љешу* је код нас силна врућина“ — Ф. Мажуранић, Од зоре до мрака, стр. 27; „*По љешу* је обрастао древни бршљан сву алтану густим лишћем и гранчицама“ — Б. Ливадић, Новеле, 1910, стр. 75. У другим нашим говорима тога нема. У осталим словенским језицима, међутим, наилазимо на овакве случајеве, исп. напр. у словеначком: „*po zimi, po leti, im Winter, im Sommer*“ — Pleteršnik, op. cit. II, 66, и у руском: „в (такую-то) пору, в (такое-то) время: цыплят *по осени* считают“ — Ушаков, Толковый словарь русского языка III, Москва, 1939, 317.

Треба напоменути да у бугарском имамо: „*по това време* à cette époque; *по Великденъ* à Pâques“¹⁾ што је у основици слично са употребом темпоралног *по* у горњим примерима²⁾.

§. 5. Наш језик не зна за употребу предлога *по* у месном значењу „дуж“, „уз“, „поред“. Такво значење, међутим, предлог *по* има у другим словенским језицима, исп. у руском: „вдоль чего-н.; непосредственно рядом с чем-н.: Болело в спине *по позвоночному столбу*. Самолет летел *по границе*. Итти *по самой изгороди*, чтоб

¹⁾ Léon Beaulieux, Grammaire de la langue bulgare, Paris 1933, 129.

²⁾ исп. исто темпорално значење уз летско *pa*: „*pa svētdienū nebūs strādāt* — am Sonntag soll man nicht arbeiten“ — Endzelin, Lettische Grammatik, Heidelberg 1923, 514.

не попасть в грязь“;¹⁾ у чешком „usadili se *po Labi*“;²⁾ у пољском (дијалекатски): „*po = przu: położyć se (chłop) ten placek po boku na debie*“³⁾.

Значење „уз“, „поред“ дао је предлогу *по* А. Ткалчевић, преводећи са пољског (исп. „и стајати *по боку* твојему“⁴⁾), што се противи духу језика, јер код нас као што рекосмо, *по* нема такво значење.

§ 6. Обилно је заступљена у нашем језику категорија „критерија“ — како би се могла назвати употреба предлога *по* у значењу „према“ („према“ у пренесеном смислу, тј. „сходно“, „у смислу“, исп.: „Све је учињено *по твојој вољи*“), „на основу чега“ (исп.: „*По њвом изразу лица* могло се тачно оценити шта осећаш“).

Употреба је стара, као што показују словенски језици — исп. рецимо у старословенском: „*По вѣрѣ вѣю вѣди вѣма* — Mat. IX, 29“ — (Vaill.⁵⁾ 191) и у руском: „Радилов, *по летам* мог бы быть ее отцом“ — (Шахм. 381). И њој у основици несумњиво лежи старо дативно значење. Врло је жива — како у нашем старом тако и у модерном језику; исп. примере из старог језика: „*Да вѣсно и ми по обичаю речене госпде потвердили*“ — MS 221 (из XIV века), „*По Suzata* čemo i(h) poznat i *po plači*“ — Lastrić svet. 30 b (PjJA), и из савременог: „Кому ћ’ ову чашу наздравити? | Ако ћу је напиток *по старјештву*, | Напићу је старом Југ Богдану, | Ако ћу је напиток *по госѣоству*, | Напићу је Вуку Бранковићу; | Ако ћу је напиток *по милосѣи*, | Напићу је мојим девет шура...“ — Вук Стеф. Караџић, Нар. пјесме II, 1845 г., стр. 310; „Није могуће ту ствар пресудити *по сведоцима*“ — Вук Стеф. Караџић, Даница II, 1827 г., 127; „О овоме свему ја сам, нажалост, принуђен говорити *по њозоришном листу*, јер овај комад није био објављен плакатима као други, те се следствено није могла ни улазница купити“ — Драг. Јанковић, СКГЛ III (1901), стр. 467; „Знаде *по искуству* да дворски послови спадају у несигурна трговачка предузећа“ — М. Крлежа, Излет 1926, стр. 13.

На овај тип употребе надовезује се употреба предлога *по* у изразима: „*по мени*“, „*по теби*“, „*по њему*“ и сл. (*по* уз личне заменице) са значењем или: „што се мене (или тебе и сл.) тиче“

¹⁾ Ушаков, оп. cit. III 315.

²⁾ Příruční slovník jazyka českého, Díl IV, část 1, v Praze 1941—1943, s. v. „po“.

³⁾ Ján Karłowicz, Słownik gwar polskich, Kraków 1906, s. v. „po“.

⁴⁾ Иридион, написао Сигисмунд гроф Красињски, превео Ткалчевић Адолфо, Загреб 1865, стр. 57.

⁵⁾ Скраћеница за А. Vaillant, оп. cit.

(„по мени можеш чинити што хоћеш“) или: „како ја (ти, он... и сл.) кажем, сматрам“ и сл. („по њему чињенице стоје овако“) све у зависности од контекста.

У појединим случајевима имамо употребу са предлогом *по* овога типа уместо инструментала који бисмо могли очекивати, исп.: „он је добар по срцу“ поред „он је танак стасом“ или „по имену“ поред „именом“ (исп.: „*Knigi piše od Kotara kneže ro imenu starac Radovane*“ — Анд. Каčić, *razg, 1 a* (РЈА), поред: „*Krešimir imade jednoga sina imenom Stipana*“ — оп. cit. 31) и сл.

За објашњење ове појаве треба поћи од већ поменутог значења „на основу чега“. У реченици, рецимо: „Будите позвани, с поздравом по ластама, другови *по пролећу, по чезњи, по страдању*“ (Велимир Живојиновић — *Massuka* — Стихови, СКЗ 246, 1934 г., 177), овим „по пролећу, по чезњи, по страдању“ дато је образложење називу „другови“ који се приписује извесним лицима (ономе изостављеноме „ви“ које се подразумева), тј. објашњено је *на основу чега* су лица о којима је реч — другови. По истом овом принципу могла је доћи веза *по + локашив* и у реченици: „Он је добар по срцу“ (пошло се од тога да се овим „по срцу“ покаже шта је узето као мерило на основу чега је „њему“ приписана особина „добар“).¹⁾

Везу *по + локашив* овог типа (тј. *по* „критерија“) имамо на месту посебне, данас изгубљене категорије старог инструментала узрока — уместо инструментала којим су обележавани појмови као „воља“, „наредба“, „жеља“ и сл. сви они појмови, једном речју, од којих може потицати импулс за вршење радње, исп.: „*писахъ сию книгъ повеловъ бановъ*“ — Пов 2.

Јасно је да је баш веза *по + локашив* заменила стари инструментал због значења „према“ (тј. „сходно“, „у смислу“) које се у оваквим ситуацијама сасвим природно развило („писах... по наредби“ = према, сходно наредби, у смислу наредбе).

Већ се у старом језику веза *по + локашив* употребљавала у овим случајевима напореда с инструменталом, исп.: „*ѣ радое дичкѣ банъ писахъ сию книгъ повеловъ бановъ*“ — Пов 2 (Бан Кулин); „*повелѣниемъ ѣна стго цѣа логоѣ дѣанъ прѣрѣчн*“ —

¹⁾ С овим је вероватно, у вези и израз „*по себи*“ односно „сам (-а), (-о) по себи“, исп.: „он је сам *по себи* добар“ = „он“ је добар на основу тога, сходно томе што је већ тако створен, рођен. Овај се израз употребљава данас често у нарочитим ситуацијама кад треба истаћи да се нешто догађа без спољашњег утицаја, дакле само по себи (напр.: „проћи ће то већ само по себи“). Употреба је позната како у источним, тако и у западним крајевима (в. у РЈА).

Пов 101 (Цар Душан); „*Naredbom Vožjom* bi drivo odneseno drugovje“ — В. Кашић ип. 267 (PjJA); према: „*по заповѣди њна кнеза Николе*“ — Пов 168 (Дубровник, 1388 г.); *писа домашњ логофѣтъ по заповѣди краљевѣства ми*“ — Пов 178 (краљ Стефан Дабшиа); „*Kad vrata po zapovidi* biše dignuta“ — Lastrić test. 230 a (PjJA); „*Da se toj prigodi po Vožjoj naredbi*“ — М. Držić 436 (PjJA).

§ 7. Веза *по* + *локатив* употребљава се у српскохрватском језику у значењу узрока. Ово се значење наслања углавном на категорију „критерија“, зато о њему на овом месту и говоримо. Узрочно *по* употребљава се за оне ситуације за које се некад употребљавао стари инструментал. Стари се инструментал, наиме, употребљавао: I) за случај кад треба обележити да некоме појму припада улога непосредног изазивача извесног стања — исп. примере из нашег старог језика за инструментал у овој функцији: „*а съди нѣколици ѿ нашѣхъ тръговць пошли съ... да тѣдѣзи прогю ѿ сръвлюе юр воинскама босаньсцѣми не моглоше инѣдѣ проки*“ — Пов 182 (Дубровник, 1396 год.); „*Pušcaju je mriti gladom*“ — Transit 78 (PjJA) (исп. како би се рекло данас: „... од војски“; „... од глади“); II) да се обележе појмови из категорије психолошких својстава човека *на основу којих* човек поступа овако или онако, тј. која *побуђују* човека на такву и такву акцију — исп. пример из нашег старог језика за инструментал у овој функцији: „*Jeli (sagrišil) lakomostju ali ubožastvom*“ — Napičn. 796 (PjJA) (исп. како би се данас рекло: „... из лакомоти...“); III) да се обележе појмови који нису директни изазивачи каквог стања или радње, тј. који претстављају само посредни узрок нечему (исп. пример за инструментал из старословенског: „*самѣсонъ женою погѣбие*“ — Mikl.¹⁾ 705, где би данас облик „*женою*“ заменили са: „због жене“ а не са „од жене“ тј. не „од женине руке“). Исп., дакле, примере употребе са *по* за све ове три категорије некадашњег инструментала:

I) „*Biše izgubil vid po²⁾ mnogih slzah*“ — Transit 209 (PjJA); „*Niti tako po starosti ludujem, da ja ovo činim, radi kojih imam rokarati druge*“ — Kanižlić kat. 340 (PjJA).

Немамо потврде да је и који савремени писац наших западних крајева употребио *по* у овој функцији.

Из старог и савременог језика источног типа нисам нашла ниједан пример за ову употребу. Код писаца XIX века међутим, нашао се једини пример: „Или умријети *по старости* или погинути“

¹⁾ Скраћеница за Miklosich, Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen, Wien 1883.

²⁾ Овде, додуше, предлог *по* може бити употребљен и у значењу „после“.

— М. Светић (Ј. Хаџић), Дух народа Србскога, 1852, стр. 70. Но како М. Светић није потпуно поуздан у погледу чистоте језика, то се овај усамљен пример већ из тог разлога не може узети као доказ да је овакве употребе узрочног *по* било и у источним крајевима.

II) У старом језику: „*Да не соуде по страху цареву*“ — Душ. зак. (Д. Синт.); „*дште пише книгоу царство ми или по срѣчѣ или по любви или по милости за некога*“ — Душ. зак. § 171, стр. 134¹⁾; „*Да се извира не по лицемѣрию и по любви једнога игоумѣна или нѣкога оуѣ старѣише братиѣ*“ — MS 80—81 (1302—1321, Стеф. Урош); „*тко сѣгрѣши по невѣсти прѣзира мѣ се*“ — П б 25 (Д. Рј.²⁾); „*по strahu uzdržimo se od grihov, po bogoљubstvu jesmo bogoљubni i poslušni Bogu*“ — Mrnavić, nauk. 233 (PjJA); „*koji diže iskreпemu koje godi od tјeh dobara po nepavidosti*“ — Matijević 61 (PjJA); „*Po nepavidosti ubi Kain brata svog*“ — Lastrić, ped. 110 (PjJA); у савременом језику: „*Или по немарности или по нејоверењу, или празноверици, многе породице неће да пелцују деци богиње*“ — М. Ђ. Милићевић, Емило Деветнаестог века, 1872, стр. 52; „*Умноживши само погрешке по неразумевану и нејажњи новим погрешкама*“ — Св. Вуловић, Бранко, Глас XIII, 1889, стр. 102; „*Ако сам вам по нејажњи причинио какву непријатност*“ — Поповић Ђорђе, Дон Кихот II, 1895, стр. 223; „*Но јелински историци... предаду му по незнању и дела других Фарауна*“ — М. Зечевић, Историја старог века, 1896, стр. 22.

III) Из старог језика: „*Ja sam sve kriv, poznavam svoj grieh, ispoviedajam ga, po meni мнози u vas život ne vide zlata i mru od glada*“ — М. Držić 400 (PjJA); „*Toliki ovu milost primivši... brzo š њom se rastanu: oni po onoj zakletvi, oni po onoj psovki, oni po onomu grihu*“ — Ј. Filipović 3, 10 b (PjJA); „*Po neustrpljenju, srčbi i prokliћanju izgubimo dostojanstvo i plaću od ustrpljenja*“ — Lastrić test. 139 (PjJA); из савременог језика: „*Падне једна свећа... по неопрезности једног човека*“ — Јагић В., Спомени мојега живота³⁾, 1930, стр. 13; „*Не могу ништа да ти дам ни своје срце, ни своју душу до свог тијела — јер сам све по теби изгубио*“ — Вл. Луначек, Четири актовке, 1910, стр. 30.

Као што се види — сви су примери за овај тип III) употребе уз предлог *по* из наших западних крајева.

На питање: откуд предлогу *по* значење узрока, није тако тешко одговорити. Категорија „критерија“ о којој је било речи са

¹⁾ Душанов законик, издање Стојана Новаковића од 1898 г.

²⁾ Ђ. Даничић, Рјечник из књижевних старина српских, s. v. „по“.

³⁾ Превод М. Решетара.

својим значењем *образложења* („на основу чега“) носи у себи погодан терен за развијање узрочног значења. Није, дакле, случајно што су најмногбројнији примери узрочне употребе предлога *по* баш за категорију „узрок“ II) (онда кад се ради о психолошким својствима човека *на основу којих се, сходно којима, односно због којих* човек поступа овдako или онако. Исп. рецимо: „говорити по својој ненавидости“ где „по својој ненавидости“ значи *на основу „ненавидости“, према тј. сходно „ненавидости“ и из тј. због „ненавидости“*).

У појединим, ређим случајевима могло се развити узрочно значење из значења „после“ (оно што после нечега долази *као последица* тога), као, рецимо, у већ поменутој реченици: „*biše izgubil vid po mnogih slzah*“ (губитак вида долази *после суза, као последица суза, тј. сузе су изазвале губишак вида*).

По у узрочном значењу познато је и другим словенским језицима; исп. у старословенском: „*мы же по правды не сътръпимъ ли съмръти*“ — Супр.¹⁾ 91 б; у бугарском: „Ожени се *по любви* — (il) a fait un mariage d'amour (s'est marié par amour)“ — Beaulieux *op. cit.*, 129; „По нашъ Николж омръзнж ми и святый Николж“ — Геров²⁾ s. v. „по“; у руском: „Марья Дмитриевна вышла за него *по любви*“ — Шахм. 381; „Не явился на занятия *по болезни*; простить *по молодости* лет“ — Ушаков, *op. cit.* III 315³⁾; у чешком: „*Jezero se leskne po rannim slunci*“ — Přir. slovník jazyka českého, 350.

§ 8. Помоћу предлога *по* обележава се функција посредника у нашем језику. У нашим источним крајевима овакво *по* се употребљава само у појединим случајевима — наиме само онда кад су у питању речи које означавају жива бића, а уз глаголе типа: „јавити“, „поручити“, „послати“ и сл., уз оне глаголе који у одређеном контексту претпостављају за стварно остварење своје радње извесно кретање у циљу савлађивања простора од стране посредника. Другим речима, у нашим источним крајевима посредник се обележава помоћу *по* само онда кад се има на уму да ће посредник *ошићи* да нешто пренесе. Не каже се, дакле: „Ено му одговора по тумачу“, али се каже: „Одговорићу му по брату сутра“ ако се мисли да ће брат сутра *ошићи* до „њега“ и однети одговор.

У нашим западним крајевима употреба предлога *по* у функцији посредника много је шира; поред употребе као у источним кра-

¹⁾ Скраћеница за Супрасалскаја рукописъ С. Северьяновъ, томъ I, 1904.

²⁾ Рѣчникъ на блѣгарскый языкъ, Пловдивъ 1901.

³⁾ И Ушаков осећа везу узрочног *по* са по „критерија“ пошто ставља горње примере у исту групу са примерима: „В отношении чего-н., на основании каких-н. признаков. Старши по возрасту. Ранний по времени“.

јевима (уз глаголе типа „јавити“), конструкција са *по* се јавља и у свим другим ситуацијама у којима је потребно обележити функцију посредника. Исп. у старом језику: „**синь и наследникъ рече-нога гна кнеза павла многолюбиво показа по својѣхъ властелехъ**“ Пов. 567 (војв. Радосав Павловић); „**ако кјете що говорити съ мнома за конавли да говоримо по живкѣ реченома**“ — Пов 315 (Дубровник, 1421 год.); „**ако ли вихъ на господинъ кнезь владисавъ по себи али по моихъ людехъ али по дрѣзихъ излѣзав ис писма али из рота више реченихъ**“ — MS 447 (Владислав кнез, син Херц. Степана); „**любовъ и приѣзанъ кою ѣчинише и показаше гпцтѣв ми по своихъ почтенихъ послехъ**“ — Пов 543 (војв. Рад. Павловић); у савременом језику: „Он прозре одмах сврху тог састанка но не показујући никаквог чуђења... урече му *по њој* састанак за исто вече“ — Николић Рикард, Са сунчаних обала, 1927, стр. 77; „Француска је задња власт која је *по својем комесару* надгледала кумпанију“ — Цетинић Франко, Зборник за народни живот и обичаје XXVII, 1930, стр. 364; „Кад се *по некој селякињи* дознало да та дјевојка има... дијете“ — Новак В., Тешки животи, 1911, стр. 24; „Ја сам велики пријатељ женидбе, *по жени* истом постаје човјек човјеком“ — Шеноа А., Фелтони и расправе, стр. 114; „Има јаких заговорника, све, чини се, *по бискупу Ожеговићу*“ — Новак В., Тито Дорчић, стр. 103; „Често би — истина — оплео мачка доста благим доказом својега гњева — неубојитом папучом, или би га службено дао избити *exempli causa по својој сѣпарој газдарици*“, — Драженовић Ј., Дјела, св. I, стр. 249—250.

По се у западним крајевима може употребити и уз именице које не означавају жива бића, ако се само ради о чину *посредовања* (ако се ради о значењу: „посредством“, „путем“), исп. у старом језику: „**створи милость кралеѣство ми реченомъ градѣ дѣбровникѣ... по сиѣхъ нашихъ лѣстихъ и повелехъ**“ — Пов 425 (краљ Остоја); „**ми гнъ војевода сандалъ даю знати по сема нашимъ листѣмъ**“ — Пов 303 (Сандал); „**како је нашъ речни властелинъ с вама по листѣмъ вѣстѣдилъ**“ — Пов 485 (Дубровник, 1403); „*По овој јакклији* (= сабљи) ја ћу се припети на пристоје“; „*По језику* се подижу људи на господство“; „*По труду* дакле и *послу* стеће човик себи храну и *по њој* живљење“¹⁾. У савременом језику: „Не чује ли он — *по шелефону* — на већу даљину него ли коњ?“ — Ф. Мажуранић, Од зоре до мрака, стр. 211; „Пету књигу Ђуру оправио и *по књигам* позвао сватове“ — Вук Стеф. Караџић,

¹⁾ Радомир Алексић, Језик Антуна Матије Релковића, ЈФ X, стр. 135.

Нар. пјесме II, стр. 536; „Велизовић се доселио из Никшића на своју земљу коју је добио *по миразу*“ — Д-р Јевто Дедијер, Етнографски зборник XII, 1909 год., стр. 195.

Примери из старог језика источног типа као: „*Да се не постављають по митѣ*“ [тј. „путем мита“] — MS 18 (архиепископ Сава, 1233 г.); „*и поспѣшествованиємъ святаго господина ми сймѡна и сави прѣюхъ по мѣчу*“ [тј. „путем мача, помоћу мача“] *скопскоу страну*“ СП,¹⁾ III књ., стр. 14 (краљ Милутин); „*ако ли се швреце кто вземъ шо люво по силѣ*“ [„помоћу, путем силе“] — MS 146 (Душан, 1349 г.); „*догош к намъ властеле нашега гѣства кнезъ палладиѣ лѣкарѣвиѣ и кнезъ фрайческо пѣциѣ и по ниѣ*“ [тј. „преко њих“] *знаемо шѣ ни стѣ писали и порѣчили*“ — Пов II, 198 (султанија Мара)²⁾ говоре у прилог претпоставци да се некада и у источним крајевима предлог *по* употребљавао за функцију посредника без поменутих ограничења. Остаје нејасно из каквих се разлога ова употреба данас своди само на поменуте одређене случајеве.

Као језичко средство за обележавање функције посредништва предлог *по* је заменио стари инструментал.

Постојао је, наиме, у словенским, па и у осталим индоевропским језицима (в. Brugmann, Kurze vergleichende Grammatik, 427), један посебан тип инструментала „оруђа“, којем су се обележавала жива бића у функцији „оруђа“ (исп. у староиндиском: „*vīṣṡa s̄b agnē jayati tvāyā dhānam* — *der gewinnt durch dich, A., alles Gut*“ — Brugmann, Grundriss II 2, 526; у старословенском: „*нѣстѣ господѣ глаголахъ мѣноѣ*“ — Супр. 195²⁹⁾; у руском: „Оже ти неугодно държати Новгородъ сыномъ“ — Потебня, Изъ запис. по русской грамматикѣ, 1888, г. 428; у пољском: „*dat znać poslancem*“ — Vondrak, Vergl. slav. Gramm. II, 277; у чешком: „*chci to dokázati svědkem*“ — оп. cit.; у српском: „*за швози не хотѣсмо никако писати гѣтеѣ ви дори прѣво до истине не извѣсмо како юсть и швѣндосмо кнезѡмъ во юеводѣ сандала ки ю ѣ соколѣ*“ — Пов 580 [1422 г., Дубровник]).

Инструментал којим су обележавана жива бића у функцији „оруђа“ обележавао је, уствари, *посредство* а не *средство*. Под функцијом средства подразумевамо функцију коју има у реченици онај појам преко кога субјекат — вршилац — *сироводи*

¹⁾ Споменик СКА, 1890 г.

²⁾ Језик Мариних повеља истиче се као добар народни језик.

вршење (извршење) радње (на основу тога што се такав појам у тренутку вршења радње схвата као интегрални део субјекта — вршиоца). Живо биће по природи својој не претставља средство — не може ступити с вршиоцем у такав однос да се у тренутку акције схвати као његов интегрални део те да се његова акција једначи с акцијом самог вршиоца. Живо биће, према томе, увек само *посредује* при вршењу, тј. *омогућава* вршења тиме што развија извесну своју, личну активност. Под посредовањем, дакле, подразумевамо улогу коју добија изванредан појам употребљен од стране вршиоца да би *омогућио* вршење (извршење) радње.

Данас се више инструменталом функција посредништва не обележава. Стога баш инструментал за жива бића у функцији „оруђа“ претставља један од потпуно изгубљених типова старог инструментала у српскохрватском језику; стога, даље, и кад је улога каквог предмета при раду схваћена посреднички, морамо употребити, ради обележавања овакве функције не инструментал, него неко друго језичко средство. Где се и како јавља *по* у том случају као заменик инструментала — видели смо.

Има, ретко додуше, случајева да стари хрватски књижевници употребе конструкцију са *по* и уместо инструментала средства, исп.: „*Kupido ... po tankoj svirali jeda nas porazi*“ — Vetranić 2, 124 (PjJA); „*Koji po jednoj riči vaskoliki svijet stvori*“ — Lastrić test. 113^a (PjJA); „*Izbavljajući se po liku od nemoćih*“ — Kadčić 113 (PjJA); „*Cini se nepravda iskrenemu i poštenu po ogovaranju*“ — V. Leaković nauk 359 (PjJA). Интересантно је да у црногорским говорима наилазимо на израз „*по прсшу*“ место инструментала: „прстом“, исп.: „Да их народ „*по прсшу* кажује“ — П. Петровић Његош, Горски Вијенац, 1847 г. у Бечу, 99; „Што нас људи *по прсшу* казују“ — Стјепан Митров Љубиша, Приповијести црногорске и приморске, 1875 г. у Дубровнику, 241; „Да те народ *по прсшу* казује“ — Вук Врчевић, Низ српских приповиједака, 1881 г. у Панчеву, 9.

Природно је да се у оваквим случајевима где имамо у нашим западним крајевима конструкцију с предлогом уместо очекиваног инструменталног облика помишља на талијански утицај. У талијанском налазимо предлог *per* који не по свим, али по многим својим значењима одговара нашем *по* — исп. „*per le vie*“¹⁾ = по улицама; „*per tutta la notte*“ = по сву ноћ; „*mandare per uno*“ = послати по кога; „*per compassione*“ = из (по) самилости; „*chiamare per nome*“

¹⁾ Цитирано по талијанско-хрватском рјечнику др. Мирка Деановића, 1924 г. у Загребу, s. v. „per“.

= звати по имену; „per Dio“¹⁾ = за (по) Бога; „glielo mandai per portiere“²⁾ = послао сам га по вратару; „giorno per giorno“³⁾ = дан по дан; „prendere per i capelli“ = ухватити за (по) косе; „per me“ = што се мене тиче; „на зло по јунаке, горе по дјевојке“ — male re' giovani, peggio per le fanciulle“⁴⁾.

Као што се из изнесених примера види, између осталих функција и функција посредства обележава се помоћу *per* — али не и функција средства (она се, наиме, обележава помоћу предлога *con*). Према томе, не можемо рећи да се *po* у значењу средства јавља према талијанском *per*. Највероватније ће бити да је до обележавања функције средства са *po* могло доћи због блискости између функције средства и посредства, онда кад су предмети у питању. Предмети, оруђа, по природи својој не претстављају, као органи, интегралне делове живих бића, него се само тако употребљавају — као продужени органа при раду. Стога, иако се њихова улога обично схвата као функција средства, пошто је њихово јединство с вршиоцем условно, она се може и посреднички протумачити — тј. може се схватити да су предмети употребљени зато да би омогућили вршење радње. Из непажње или недовољно будног језичког осећања и по изузетку (јер су примери са *po* за функцију средства код старих хрватских писаца само по изузетку а не као правило) употребили су писци, у чијем је језику цела категорија посредништва замењена, без ограничења, конструкцијом са *po*, исту ову конструкцију и за функцију средства.

Обележавање посредничке функције помоћу предлога *po* није непознато ни осталим словенским језицима, исп. у руском: „посредством чего-н., при помощи чего-н.: послать *po* *почте*; ... предать *po* радио“, — Ушаков, ор. cit. III, 317; „Сумароков хлопчет, как бы *po* них добратся до сочинителя“ — Шахм. 382; у словеначком „*po* *hlapcih* zvedeti — durch die Knechte erfahren“ — Pleteršnik ор. cit. II, 67; у чешком: „*Přemysl po* *poslu* *povědě*“ — Gebauer, *Historická mluvnice jazyka českého* dil IV, 1929, 478; „*poslati po* *poslu*“ — *Slovník jazyka českého*, prof. Pavel Váša a dr. Franšek Trávníček, 1946 v Praze, 1173; у бугарском: Працамъ писмо *po* *пощата*, *po* *човѣкъ*, говоря *po* *радиошо*, *po* *шелефона*“ — д-ръ Люб. Д. Андрейчин, Основна българска граматика, София 1942, 385.

1) Илустровани речник италијанско-српскохрватски, проф. Ф. Накић-Војновић, Др. Петар Булат, 1941 г. у Београду, s. v. „per“.

2) L. Morandi e G. Cappuccini, *Grammatica italiana*, 110, s. v. „per“.

3) I. Andrović, *Rječnik talijansko hrvatski*, 1937 г., s. v. „per“.

4) Budmani, *Grammatica della lingua serbo-croata*, Vienna 1867, 212.

Није сасвим јасно откуд значење посредништва предлогу *по*, ма да се извесне претпоставке ипак могу учинити — исп., рецимо, могућност да се *по* за посредство развије из локалног *по*, напр. „Она [тј. змија] по штапу („по чему“ а и „помоћу чега“) изађе, па њему [тј. чобану] на руку“ (Вук Стеф. Караџић, Нар. приповијетке, 1853 г., 13) или из *по* „критерија“ — напр.: „она ми је сестра *по* мајци“ где „по мајци“ значи и „на основу“ мајке и „преко“ мајке, тј. где се „мајка“ може протумачити као оно чиме се образлаже назив „сестра“ или као оно чијим смо посредством „ја“ и „она“ сестре.

§ 9. У нашим западним крајевима најчешће се на употребу везе *по* + *локатив* уместо данас изгубљеног инструментала пасивних конструкција (инструментала којим је обележавано живо биће као стварни вршилац). Исп. у старом језику: „Са геџено јест *по* Јеремји *прогоки*“ — Bernardin 12 (РјЈА); „Да могъ поити љ которъ... и да по ниједанъ поутъ и законъ по насъ ни по единомъ нашемъ не бѣдъ љсиловани љ нашемъ госпоцтви“ — Пов 330 (Сандаљ), и у савременом: „Убијен *по* Блажу *Форгачу*“ — Кукуљевић, Архив V, 1859, стр. 192; „Били су именовани *по* Бану“ — Ђалски, Из вармеђских дана, 1912, стр. 137; „Дан *по* одвјешнику обећане предаје све се више приближавао“ — Ђалски, Под старим крововима, 1912, стр. 33; „Тјеатр, *по* архиепископу Бове год. 1824 саздана монументална опера“ — Крлежа М., Излет, 1926, стр. 104; „Беговићев је Пустолов за редатеља необично интересантан проблем и ја сам *по* њему инспириран“ — Пустолов пред вратима, од М. Беговића, предговор Б. Гавеле, 1926, стр. 9.

Речи које означавају жива бића имају у пасивним ситуацијама функцију изазивача вршења (онога од кога потиче акција). Њихова функција није, дакле, иста са функцијом посредника. Па ипак се и за овај случај појављује конструкција са *по* као заменик изгубљеног инструментала.

То се може објаснити тиме што се, нарочито баш у нашим западним крајевима, и иначе ова конструкција јавља уместо инструментала у многим ситуацијама (за значење посредства, узрока, па и уместо просекутива и инструментала заклетве), а, сем тога, у истим се ситуацијама употребљава и романско *per*¹⁾, које иначе одговара, као што рекосмо, нашем *по*, и које потстиче његову употребу.

¹⁾ Исп.: „opera fatta *per* Arnolfo di Lapo“ — Fernando Palazz dizionario della lingua italiana, 1946 Milano, s. v. „per“.

§ 10. Везу *по* + *локашив* налазимо у значењу „како“, „на који начин“ напореда са прилошким инструменталом, исп. рецимо у старом и савременом језику: „**Да имъ се не ѝзима по силѣ**“ — MS 52 (поред: „или га силомъ оузети“ — MS 70); „Да се не говори *по* *Ерцеговачком нарјечју*“ — Вук Стеф. Караџић, Српске народне пјесме I, 1924 г., предговор, стр. XXXIV (поред: „говорити *ерцеговачким нарјечјем*“); „Избјегао као *по* чуду турском коцу“ — Стјепан Митров Љубиша, Приповијести црногорске и приморске, 1875 г. у Дубровнику, стр. 253 (поред: „спаси се чудом“) и сл.

Веза *по* + *локашив* у прилошком значењу може бити пореклом из различитих значењских категорија (исп. „по сили“ = путем, посредством силе; „по ерцеговачком нарјечју“ = према ерцеговачком нарјечју, херцеговачки). Много је чешћа у нашим западним него у нашим источним крајевима стога што се и иначе тамо конструкције са *по* много чешће употребљавају.

Конструкција са *по* добија прилошко значење по истом принципу по коме и инструментал („падежни облик постаје прилошким чим се њиме одређује разлика према сличном падежном облику, а не однос према појму дане у речи независном облику“¹⁾).

II. ПРВОБИТНА ЗНАЧЕЊА ПРЕДЛОГА *ПО* УЗ ЛОКАТИВ

§ 11. Поред проблема у вези са значењима која су секундарна уз *по* + *локашив*, намеће се и питање значења која нису секундарна уз ову конструкцију. У свим словенским језицима, наиме, укључујући и оне језике који лепо чувају везу *по* + *дашив* (старословенски и руски) затичемо, још од најстаријих времена, извесна значења везана искључиво (или бар готово искључиво) уз везу *по* + *локашив*. То су: темпорално значење „после“ (исп. у старословенском: „**по приѣтии ми отъ... Бога великии даръ**“ — Vondr.²⁾ 589; у руском „*по* *приходе* домой *однако* все эти мечтания его разлетелись в прах“ — Шахм. 381; у старосрпском: „**по наказани vsаки моужь... да ю възврати**“ — MS 14) и секвентивно „иза“, тј. „иза“ са значењем слеђења (исп.: „**многъ народъ отъ галииѣ по немъ ідоша**“ — Vondr. 581). Дата ограда — да се ова значења јављају „готово искључиво“ уз везу *по* + *локашив* — потребна је стога што се може наћи по који пример, додуше врло редак, где се јављају и уз везу *по* + *дашив* (исп. код Вајана³⁾ примере за *по* уз локатив у овом значењу: „**по словесеуж**

¹⁾ А. Белић, О језичкој природи и језичком развоју, 1941 г. у Београду, стр. 107.

²⁾ Скраћеница за Vondrak, Vergleichende slavische Grammatik II Band, 1928, 277.

³⁾ Оп. cit. 191.

сиѡз après ces paroles — Luc IX, 28“, „по томи ensuite, не по мнозѣ peu après — Mat. XXVI, 73 Ass., Sav.“, са напоменом: „mais avec le datif не по многоу — Mar. Zogr. Ostr. et Marc XIV, 70“; исп. још пример (који и Миклошич цитира међу примерима за *по* уз датив): „по сватѡнимѡ ходо словесѡмѡ“ — Супр. 338¹⁰. Тешко је рећи откуд да се значење „после“ веже баш уз локатив, али, идући за материјалом, морамо претпоставити да је та веза стара.

Што се тиче секвентивног „иза“ — ту имамо још нејаснију ситуацију због поменутих примера с дативом. Међутим најприродније је довести ово значење у директну везу са претходним значењем „иза у времену“, тј. „после“, па га заједно с њим и посматрати. Могло би се, додуше, секвентивно „иза“ изводити и из обичног месног значења „иза“. Али тешко да то долази у обзир из простог разлога што немамо баш никаквих индиција да се ово последње значење (месно „иза“) икада јављало уз *по* или уз локатив.

§ 12. Везом *по* + *локатив* обележена су и у српскохрватском језику значења „после“ и „иза“ (у већ поменутом смислу). Тако имамо од најстаријих времена до данас *по* + *локатив* за значење „после“. Исп. „кто воудѣ владѣмка по мнѣ“ — MS 10 (краљ Стеван Првовенчани); „по лѣтѣх мнозѣх“ — MS 49 (1261, краљ Урош I); „югоже Богъ изволи по краљевствѣ ми господствовати срѣвскимъ краљевствомъ“ — MS 81 (краљ Милутин); „комѡ ви шни по сѣвѣ встакнѣ“ — Пов 616 (Дубровник, 1427 год.); „Po ovih dviju jedan za drugim druga dva krajevase“ — Ljetop. dukl. 9 (PjJA); „komu ces tvoje zlato po tebi ostavit“ — M. Držić 199 (PjJA); „Treti dan po Dusijeh“ — Divković bes. 573 (PjJA); „Но по месецу дана ето ти његове матере“ — Обрадовић Доситеј, Живот и прикљученија I, 1893, стр. 96; „Заман се је кајат' по шѣши“ — Даничић Ђ., Пословице, 1871, стр. 155; „По дугоме пушовану наиђу на један чардак који нити је на небу ни на земљи“ — Вук Стеф. Караџић, Нар. приповијетке, 1853, стр. 9. „Почем је опустео Србски пријестол по Лазаревићима, пречега не бјеше од Ђурђа Вукова Бранковића“ — Ј. Новић-Оточанин, Старине од старине Новака, стр. 160; „Хација је... свршавао по четири молитве — намаза; по четвртој попио би полуоку“ — Шапчанин, Целокупна дела IV, стр. 232; „Сава извире под Триглавом у Горњој Крањској, дохвата се наше краљевине по ушћу Дрине и утиче у Дунав пред Београдом“ — Владимир Карић, Србија, Опис земље, народа и државе, 1887, стр. 41; „По западу сунца

примакне ми се нешто огромно, црно: слон!“ — Фран Мажуранић, Од зоре до мрака, МХ, 1927, стр. 137; „По молишви би сели да вечерају“ — Јанко Веселиновић, Слике из сеоског живота III, СКЗ 199, 1926, стр. 77; „Чим један члан задруге умре па *по себи* остави женско дете...“ — Ст. Максимовић, Нова збирка начелних одлука одељења општинских седница Касационог суда, II (1895 г.), стр. 61.

Треба напоменути, међутим, да је употреба предлога *по* у значењу „после“ све ређа у модерном књижевном језику. Данас се обично употребљава за ово значење предлог *после* (уз генитив). *По* се још чува, углавном, уз именице постале од свршених глагола са резултативним значењем свршеног, обављеног чина. Тако: „*по свршешку*“, „*по истеку*“, „*по заузећу*“, „*по открићу*“, „*по присећу*“, „*по пријему*“, „*по одласку*“ и сл. Њиме се, управо, наглашава моменат пуног обављања, завршетка извесног чина иза кога нешто следује. С тих разлога разумљива је честа употреба овог предлога у изразима као: „*по завршеној игранци*“, „*по одиграној ушакмици*“ и сл. (резултативност уноси атрибут, а обављени чин обележен је именицом). Конструкције овог типа скраћују једну темпоралну реченицу слично некадашњим апсолутним партиципским конструкцијама („по истеку рока предузећемо потребне мере“ = пошто истекне рок предузећемо потребне мере“). Код писаца XX-ог века (изузимајући Душана Радића) *по* се једино у таквим ситуацијама употребљава¹⁾ (као што показује грађа Лексикографског отсека Института за српски језик), исп.: „Међутим *по заузећу* Ваљева чеге... су опселе Шабац“ — Јакшић Гр., Европа и васкрс Србије, 1927, стр. 25; „Три месеца *по Ашанацковићевом доласку* из Европе Два идола (су) била штампана“ — Наша књижевност I, 1946, 81; „Чији је избор изишао *по смрти* писца“ — Б. Ћосић, Покошено поље, 1947, стр. XIII (предговор Ели Финци-а). Душан Радић, међутим, још увек пише: „Погинуо је од Бугара. Пренели смо га *по рашу* и сахранили горе на брегу“ (Д. Радић, Кроз живот, 1935, стр. 135). То се може објаснити чињеницом да је Д. Радић био родом из краја косовскоресавског дијалекта где је, како изгледа, употреба

¹⁾ Ма да ретко, пошто оваква употреба *по* постаје све више одлика новинарског и канцеларског језика (тако исто и у руском, исп.: „предлог *по* в отличие от *после* употребляется с значением времени лишь в выражениях книжно-делового канцелярского и научного стиля: по окончанию, по прибытии, по рассмотрении...“ — Виноградов, Русский язык, 1947 г., 690); у говорном језику књижевно образованих људи она није жива.

предлога *по* у значењу „после“ још доста жива — исп. у Речнику косовскометохиског дијалекта Гл. Елезовића: „По вас после је он долазио (после вас)“ књ. II, стр. 83 (уз овај пример стоји да је *по* употребљено „са ак. или ген.“); „по нас после, нека бидне шта оће“ књ. I, стр. 247 (уз овај пример стоји да је *по* употребљено уз „лок. мн.“); „Он је дошао по ићиндје после“ књ. I, стр. 244. Уосталом, треба напоменути да има, сем косовскоресавског, и других савремених дијалеката у којима је употреба *по* у поменутом значењу још увек много шира него у књижевном језику (исп. напр. у црмничком дијалекту¹⁾: „Неће *по* Божјћу- (ј)е пошћ љ шкољу“; „Го(в)орјћемо о тбј ствјари *пд-рўчку*“).

§. 13. Код писаца јакаваца налазимо употребу предлога *по* уз временске прилоге са значењем „од“ („по данас“ = „од данас“, „почев од данас“). Исп.: „По данас су отворена врата | Теби, побро, у мојему двору“ — Ј. Новић-Оточанин, Бирчанин Илија, стр. 32; „Ево *по* јушрос мој је прстен а ваша ђевојка“ — В. Врчевић, Три главне народне свечаности, стр. 154; „До данас сам те миловала, а *по* данас би те клала ка Турчина“ — Св. Ђоровић, Целокупна дела I, стр. 64; „По данас, који би се од њих усудио...“ — И. М. Јелић, Крвна освета, 1926, стр. 123; и у Вуковом Рјечнику (s. v. „по“): „Мајка нема до тебе једнога, а *по* данас ни тебе не било“.

Изгледа, међутим, да *по* са оваквим значењем није непознато ни екавском косовском дијалекту судећи по примеру: „По данас после несмо браћа (тј. од данас)“²⁾.

Значење „од“, „почев од“ добивено је, несумњиво, преко значења „после“, тиме што је временски прилог уз који *по* (= после) стоји, узет као полазна тачка одмеравања времена („до данас тако, а по (=после) данас друкчије“ > „до данас тако, а по (=од) данас друкчије“).

Ово се значење није једино у нашем језику развило, има га и другде — исп. у чешком: „Po dnešni den přěbývaj v dobrých skutcích“³⁾

§ 14. Још се од првих словенских споменика јавља веза *по* + *локашив* уз глаголе „жалити“, „туговати“ и њима сличне (исп. у старословенском: „плака по њихъ“ — Супр. 38⁵. Може се претпоставити да је употреба предлога *по* у значењу „после“ изазвала и његову употребу уз глаголе баш оваквог типа (првобитно:

¹⁾ Б. Милетић, Црмнички говор, С. Д. зб. IX 498.

²⁾ Гл. Елезовић, Речник косовско-метохиског дијалекта II 83.

³⁾ Gebauer, Historická mluvnice jazyka češského, díl IV, Skladba, 1929 v Praze, 475.

бити у стању жалости *после* неког — тј. пошто „неко“ престане да буде у животу или присутан). Треба, међутим, напоменути, да се у руском поред локатива (исп.: „сохнутъ по ком“, „скупать по ком-чем“) јавља и датив у оваквим случајевима (исп.: „Скупать по дешьям“, „Тоска по дому“¹⁾), што цело питање знатно компликује и чини нејасним.

У нашем језику немамо у оваквим случајевима конструкцију с предлогом *по*²⁾, него се употребљава веза *за* + *инструментал*, и то не само у модерном језику већ, како бар засад, по недостатку материјала, изгледа, и у старом.

§ 15. Предлог *по* у значењу секвентивног „иза“ (у значењу „вслед за“ што би Руси рекли) који се, као што је већ речено, јавља у свим словенским језицима (исп. од јужнословенских језика у македонском: „најнапрет одит деца со-икони... в рочи; после други-деца носејећи црковни знамена...; *по-ниф* мбжи со барјаци“;³⁾ и у бугарском:⁴⁾ „врвѣж по него“; „выкати по него“; „спустижся по него да го гони“⁵⁾), изобичајен је у нашем језику. Усамљени су примери као: „*по његовој* пођите ријечи“ (Јоксим Новић-Оточанин, Бирчанин Илија, Оборкнез испод Међедника, 1862 г. у Новом Саду, стр. 240).

Трагова овог старог значења имамо у савременом косовско-ресавском дијалекту, судећи по једном примеру који наводи Гл. Елезовић у Речнику косовско-метохиског дијалекта, св. II, стр. 83 и по примеру: „Извџте, сѣнко, мазгу за-улѣр, па-јдете ви по мене, а ја ћу сас моѣга ага пред вас“.⁶⁾

У књижевном језику и у већини дијалеката употребљава се уместо предлога *по* уз локатив веза *за* + *инструментал* за ово значење.

III. ЗНАЧЕЊА ПРЕДЛОГА *ПО* УЗ АКУЗАТИВ

§. 16. Још један крупан проблем у вези с предлогом *по* претставља напоредна употреба акузатива и датива (локатива) уз *по*

¹⁾ Ушаков ор. сіт. III 317.

²⁾ У словеначком, међутим, постоји оваква конструкција, исп.: „Rahel se plače po svojih otrocih“, „zdišovati, hrepeneti, jokati se, žalovati po kom, po čem“, „toži se mi po očetu, po domu“ — Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar II 67.

³⁾ А. Белић, Галички дијалекат, 229.

⁴⁾ Не у књижевном језику него у појединим дијалектима, исп.: „тази употрѣба е изчезнала вѣ източнитѣ говори, а съ това се обяснява и отсѣтствието ѝ вѣ езикѣ книжовниѣ“ — Др. Люб. Д. Андрейчинѣ, Основна бѣлгарска граматика, София 1942, 385.

⁵⁾ Цитат по речнику Герова, s. v. „по“.

⁶⁾ М. Ивковић, Народне приповетке из Ресаве, СЕЗБ XLI 302.

у појединим значењским категоријама. Не ради се само о српско-хрватском језику, који нарочито у својим ранијим фазама развоја показује архаизам у томе правцу — чувајући у извесним случајевима акузатив паралелно са дативом (локативом) уз *по* (в. § 22) —, већ о једној општој и нејасној словенској појави засведоченој, поред нашег језика, и старословенским и руским (што је нарочито значајно с обзиром на то да ови језици добро чувају старо стање употребе предлога *по*). У појединим случајевима уочљиво је која је нијанса у значењу у оквиру једне исте значењске категорије условила појаву два различита падежа. Тако Вајан (ор. cit. 191) констатује: „on notera dans **ПОСЛАШЕ ПО ВСА ГРАДЗИ И ПО ВСЕ ЗЕМЛИ** il envoya dans toutes les villes et dans tout le pays — Supr. 220¹⁴, l'accusatif quand l'action s'étend à plusieurs lieux et le datif quand elle se développe a l'intérieur d'un même lieu“. Диференцирање, међутим, без стварних разлога (бар из данашње перспективе гледано) налазимо у руском у погледу дистрибутивне употребе. Шахматов, наиме, утврђује (ор. cit. 381) да се *по* + *даш*ив у дистрибутивном значењу употребљава „при глаголах состояния, также при глаголах брать, класть, есть, пить и др.: И говорит, что в каждом доме живет у него *по сыну*“, док се *по* + *акуз*ашив у истом том значењу употребљава „после глаголов быть, назначить, появляются: *Вслед затем он пожалован в чин надворного советника и назначено ему по две тысячи рублей ежегодного пенсионера*“ (ор. cit. 379).

Акузатив поред датива (односно локатива) налазимо, што је још чудније, и у потпуно истоветним ситуацијама. Тако према руском „по имени“, чешком „по jméni“ и савременом српско-хрватском „по имену“ наилазимо на акузатив у старословенском: „**СВѢДЖЮМОУ Я ПО ИМЕНА**“ (Vaill. 191) и у старим хрватским текстовима (премда ретко; локатив је обичнији и тамо) напр.: „Izbrani muži, *po ime* Jurica Mirković i sudci više rečeni“ — (iz XV века) Mon. croat. 89 (PjJA).

Још потврда за ову појаву даће материјал нашег старог језика кад будемо говорили о употреби предлога *по* уз акузатив у оним категоријама у којима је иначе далеко обичнија конструкција с локативом у српскохрватском језику.

Има, међутим, извесних значењских категорија које се искључиво везују у словенским језицима, или бар у српскохрватском језику, баш за конструкције с акузативом. Ми ћемо отпочети излагање стања у нашем језику у вези с употребом предлога *по* уз акузатив са оваквим значењским категоријама.

§ 17. У реченицама као „послати по некога“, „свратити по некога“, „отићи по некога“, *по* има „значање *циља (за) сврхе, обухватања*“¹⁾ и употребљава се само уз акузатив.

Предлог *по* у оваквом значењу познат је свим словенским језицима — исп. у старословенском: „*посласте по мѣ*“²⁾; у руском: „дай *по* бабушку сходитъ“ — Шахм. 380; у бугарском: „щж га пратж *по* него“ — Геров, ор. cit. s. v. „по“; у чешком: „*Poručili jsmo po mistra popravčiho odeslati*“ — Přir. slovník³⁾, s. v. „po“; у пољском: „*posłać po kogoś*“; у српскохрватском језику (старом и новом): „*Neka ti dođu bratja po ke sam poslao*“ — М. Držić 165 (PjJA); „*Цар по Марка* оправно слуге“ — Вук Стеф. Караџић, Нар. пјесме II, 1845 г., 343.

Треба, међутим, напоменути да се у нашим дијалектима шири употреба предлога *за*⁴⁾ уместо предлога *по* у овом значењу. Тако имамо, рецимо, у источноцрногорским говорима: „*Оправи за њега* (по њега)“; „*Потрчи за сѣрпика*“;⁵⁾ у говору Пиве и Дробњака: „*отиди за онѣ овце*“, „*идѣ за жишо*“;⁶⁾ у црмничком говору: „*Пдсла-сам-га за-шѣбе*“, „*Пдшли за-њѣга* да дѣје о[в]јамо“;⁷⁾ у посавским говорима: „*svaki dan išli su oni sebi za ručkom* (tj. po ručak)“;⁸⁾ у шаптиновачком говору: „*dōšla je za maslom* (tj. po mast), *dōšla je za koritom* (tj. po korito)“.⁹⁾

§ 18. Предлог *по* (с акузативом) употребљава се или, тачније, употребљавао се, уз глаголе као: „узети“, „ухватити“, „стегнути“, уз глаголе који претпостављају извођење покрета од стране неког лица са циљем захватања извесног дела тела или предмета (исп. у старословенском: „*привзати и по четъри колъ*“ — Супр. 152⁸⁰ па онда и уз глагол „држати“ (на пр. некога за руку, раме и сл.). Исп.: „Узевши се с њим *по* руке уведе га у дворе“ — Вук Стеф. Караџић, Нар. приповијетке, 1853 г., стр. 2; „А ја с драгом мало ниже *по* руке се држећ’ топло“ — Ј. Јовановић Змај, Певанија II,

1) А. Белић, Историја српскохрватског језика II 1, 358.

2) Шишатовачки апостол, Миклошичево издање (1852 г.), 22.

3) Přiruční slovník jazyka českého, Díl IV část 1, 1941—1943 v Praze.

4) Предлог *за* потискује, као што ћемо видети, све више предлог *по* и у неким другим његовим функцијама. Основна додирна тачка између ова два предлога било је, свакако, значење „иза“.

5) Михаило Стевановић, Источноцрногорски дијалекат, ЈФ XIII 105.

6) Јован Вуковић, Говор Пиве и Дробњака, ЈФ XVII 83.

7) Бранко Милетић, Црмнички говор, СДЗб IX 524.

8) Стјепан Ившић, Данашњи посавски говор, Рад 197, 118.

9) Стјепан Ившић, Шаптиновачко нарјечје, Рад 168, 154.

св. I, стр. 51; „То рече па с Маром *ѿо руке се хвата*“ — Ј. Јовановић Змај, Певанија I, стр. 468.

Данас је предлог за сасвим потиснуо предлог *ѿо* у овој употреби (како у нашем књижевном језику тако и у већини дијалеката) те имамо „узети, ухватити за руку“ и сл.

§ 19. Помоћу предлога *ѿо* уз акузатив обележава се значење: *на чију је корист (или штећу) нешто*, исп. у старословенском¹⁾: „*порѣчаша сѧ по доуца людскыѧ* — tu t'engages pour les âmes (la vie) du peuple“ (Vaill. 191); у нашем старом језику: „*čestiti su i veseli glasi i po te srećni dosti*“ — Ć. Palmotić 1,43 (PjJA); „*Vidimo koliko su štetni zli naučitelji po se i po druge*“ — Ančić, svitl. 80 (PjJA); и у савременом језику: „Можемо ти воде захватити, али није здрава *ѿо јунаке*“ — Вук Стеф. Караџић, Народне пјесме II, 1845 г., стр. 622; „Не каже баба како је сан снила, већ како је *ѿо њу боље*“ — Вук Стеф. Караџић, Нар. пословице, изд. од 1900 г., стр. 200.

Ово значење предлога *ѿо* није познато свима словенским језицима. Из руског Миклошич даје само један пример (који није сасвим јасан): „*ašče budeť roguka po нь*“ (Mikl. 433). У западнословенским језицима *ѿо* се у овом значењу не употребљава.

§ 20. Предлог *ѿо* се јавља у словенским језицима у дистрибутивном значењу, тј. у значењу *појединачног издвајања, узимања понасоб сваке јединке извесног мноштва*. Овакво *ѿо* се обично везује за датив — исп. у старословенском: „*свѣтцѧвзз .. по пѣнѧвзоу на дењь*“ — Vaill. 191; у руском: „И говоритъ, что в каждом доме живет у него *ѿо сыну*“ — Шахм. 38; у чешком: „*šli po třech*“ — Příř. slovník s. v. „po“. У српскохрватском језику, међутим, једва да имамо који траг употребе датива (локатива) уз *ѿо* (исп. пример који наводи Решетар²⁾: „*primiše po jednom dinaгу*“). Уместо датива (локатива) јавља се још у нашем старом језику уз дистрибутивно *ѿо* акузатив, исп.: „*Jak ćemo kop vode... sviti po vjenčac*“ — Naješković 1, 208 (PjJA); „*četiri divice svaka po svijecu* и *guci držeci*“ — Divković čud. 68 a (PjJA) итд. Међутим, судећи по ономе што показује савремени језик, морамо бити врло обазриви у погледу свих ових случајева. Дистрибутивно *ѿо* се у данашњем језику, наиме, може употребити уз разне падеже. Кад је појам обухваћен дистрибуцијом субјекат реченице, онда уз *ѿо* долази номинатив — исп.: „*по једна овца пасе у свакој ливади*“, „*једна по једна жена*

¹⁾ исп. у старословенском и с локативом: „*иже бо мѣстѧ на вѣи по вѣзѧ естѧ...*“; „*по господи корѧ...*“ — Vaill. 191.

²⁾ М. Решетар, Приморски лекционари XV вијека, Рад CXXXVI, стр. 188.

улази у кућу“, „свакипут по једно дете одговара на питање“, „са сваке стране наваљује по чета“ и сл. Ако је појам обухваћен дистрибуцијом објекат реченице — онда долази акузатив, исп.: „прима по једног пацијента само“, „шаље их тако мајци једног по једног“, „удара девојке једну по једну“, „једе по једну крушку свако јутро“ и сл. На сличан начин може се уз *по* јављати и датив, исп.: „прилази једној по једној жени“, „обраћа се по једној свакипут“, „пружа свакипут по једном дечку руку“ и сл. То значи да се уз *по* јавља онај падеж који би у тој реченици долазио да нема дистрибуције (и с њом предлога *по*). Тако на пример номинативна ситуација, као што смо видели, захтева у српском номинатив, док у руском имамо датив (исп. већ наведени пример: „в каждом доме живет у него по сыну“). За овакву се употребу предлога *по* не може рећи да је права предлошка, јер се не везује за поједини падеж, што значи да је овде *по* у прилошкој употреби. Из овога одмах искрсава питање: да није то прилошко *по* у дистрибутивној ситуацији старије од одговарајућег *по* уз датив (акузатив) у другим словенским језицима? Оваква претпоставка била би у складу са чињеницом да су прилози уопште старији од предлога и да су ови други од њих постајали, а такође и са чињеницом да се *по* јавља и као префикс који такође остаје од прилога. С друге стране, против ове хипотезе сведочио би стање у већини словенских језика и онај, додуше усамљен, пример из нашег старог језика који наводи Решетар. У случају да је предлошка конструкција у конкретној прилици старија, процес би се морао замислити на следећи начин.

Врло је вероватно да се у српскохрватском језику јављао поред датива и акузатив уз овај предлог¹⁾ у дистрибутивним ситуацијама. Карактеристична је у том правцу чињеница да везу *по* + акузатив имамо у значењу мере, цене у изразу „по тој цени“ (напр.: „Нико неће да ти купи *по* *ш*у *цену*“). Напомињем да у савременом језику, додуше, налазимо и локатив у тој ситуацији (напр.: „продаваће *по* *скупој* *цени*“²⁾); али старији језик, као што

1) У прилог томе говори руски, где се поред обичног датива јавља покатакд и акузатив у овим ситуацијама (в. о томе § 4). Сем тога, треба напоменути да се у летском дистрибутивно *ра* јавља уз датив али и уз акузатив, а у литавском исто *рб* уз акузатив а у старијим текстовима и уз датив (в. о томе Endzelin, Lettische gramm., 1923, стр. 515).

2) Тако у београдском говорном језику, а тако и у неким дијалектима (исп. напр. у источноцрногорским говорима: „Продај га *по* *највишу* *цијену*“ необичније је много него: „Продај га *по* *највишој* *цијени*“ — М. Стевановић, ЈФ XIII 110).

показују речници (Речник Југославенске академије и Даничићев Речник старина) зна само за акузатив уз *по* у овом случају. *По* је овде по значењу несумњиво у вези са употребом уз бројеве у значењу цене (напр. „то се продавало јуче *по пет динара*“). Ова употреба, опет, произашла је из дистрибутивне употребе предлога *по* („продавало се по пет динара“ тј. *свако кило по пет динара*). Према томе, треба претпоставити да је *по* и у дистрибутивним ситуацијама ишло уз акузатив.

Ми имамо три врсте дистрибутивног значења; I) дистрибутивно значење разделивања извесне количине која се подразумева на два (или више лица), тако да свако лице добије подједнак део подразумеване количине (исп.: „свако ће добити по три динара“); II) дистрибутивно значење са итеративном нијансом, онда кад се подразумевана количина раздељује на подједнаке делове да би се дала само једном лицу у одређеним временским размацима (са временском ситуацијом итеративног карактера, тј. у значењу: „обично“, „сваки пут“ — напр.: „он је добијао од њих по пет динара“); III) дистрибутивно значење сукцесивног издвајања подједнаког броја јединки извесног подразумеваног мноштва (исп.: „јела је једну по једну крушку“ или „зрно по зрно погача“).

Ова последња врста дистрибутивног значења која има сукцесивни карактер обележава се у нашем језику на нарочит начин: понављањем речи којом је означен део количине, број јединки („јести једну по једну крушку“). Тиме је отклоњена свака двосмисленост, тј. јасно су издвојени случајеви као: „једем једну по једну крушку“ = „крушке једну за другом“, од случајева као: „једем по једну крушку“ = „сваки пут, обично по једну крушку“.

Овакво обележавање није својствено свим словенским језицима. Тако се у руском употребљава обична конструкција са *по* и овде „при указаним на последовательность, постепенность“ где је *по* „употр. в знач.: один вслед за другим. Клевать по зернышку. По копейке скопил небольшую сумму“ (Ушаков, ор. cit. III, стр. 317). У старословенском, међутим, поред обележавања руског типа (исп.: „*посъла ѿ по двѣма* il les envoya deux par deux. — Luc X, 1“ [Vaill. 191]) имамо као у српском (са понављањем): „*ѣдинъ по ѣднному* in par in. — Marc XIV, 19“ (Vaill. 191).

Ако претпоставимо, као што је врло вероватно, да смо уз дистрибутивно *по* у нашем старом језику имали акузатив, онда се најчешће догађало да се глаголска и предлошка рекција поклопе, тј. да и слагање с глаголом као и слагање с предлогом

захтева од именице акузатив. Код дистрибутивног значења типа III) дешавало се тада да прва реч која се управља према глаголској рекцији и она друга која се слаже са *по*, падежним обликом постану потпуно једнаке. (Уосталом, то се овде могло догодити и да смо имали дистрибутивно *по* уз датив, пошто је у извесним ситуацијама прва реч добијала, у зависности од свог односа према глаголу, и дативни облик).

Језичко осећање могло је сасвим природно да случајну конгруенцију облика протумачи као обавезну, те да према изразу „једну по једну“ у реченицама рецимо као: „дајем вам једну по једну крушку“ (где се понављање потпуно истог облика осећа као знак сукцесивности а *по* као обележје дистрибутивног момента), образује и изразе „једна по једна“, „једној по једној“ и сл. („улази једна по једна жена“, „прилазим једној по једној жени“), тј. да и поновљену реч стави као и прву у зависност не од предлошке него од глаголске рекције.

Пошто је на такав начин и у таквим случајевима дистрибутивно *по* изгубило своју предлошку рекцију, оно је почело да је губи и у осталим случајевима. Тако се данас именица уз коју дистрибутивно *по* стоји увек управља према глаголу, а *по*, лишено предлошке функције, служи само као знак дистрибутивне ситуације.

§ 21. Прећи ћемо сада на низ категорија у којима се конструкција *по* + акузатив употребљава (или се употребљавала) углавном сасвим спорадично уз конструкцију *по* + локатив. Као што ће се видети, има случајева у којима је несумњиво посреди романски утицај (у западним говорима где *по* + акузатив долази према *per* уз акузатив). С друге стране, има говора код којих романског утицаја нема, а који ипак у неким категоријама чувају покоји траг употребе акузатива уз *по* напоредо с употребом локатива уз *по*. Већ сама чињеница да напоредност везе *по* + локатив и везе *по* + акузатив налазимо унеколико и у старословенском и у руском упућује на то, да је ова појава словенског порекла.

Напомињемо да неосећање разлике између акузатива и локатива, на које наилазимо у многим нашим дијалектима, нема никакве везе са напоредном употребом акузатива и локатива уз *по* (пошто у овом случају не влада између ова два падежа онај однос који иначе постоји између вијатива и локатива). Напротив, и они говори који мешају вијатив и локатив сасвим лепо чувају употребу одговарајућег падежа у одговарајућим категоријама уз *по* (у источно-црногорским говорима, рецимо, *на* се употребљава у свим случа-

јевима само уз акузатив, на пр. „Живѝ на Копѝље“, али је употреба локатива уз *ѝо* правилна, исп.: „Пасу му ђвце по ономе пѝљу“ — М. Стевановић, *op. cit.* 110).

§ 22. У нашем старом језику као и у старословенском налазимо везу *ѝо* + *акузатив* у месном значењу¹⁾. Исп. у старословенском: „*образѝи златѝи поставѝѝ ти по вѝса градѝи*“ — Супр. 1²⁴; исп. у нашем старом језику: „*Ki su (t. j. Rimljani) svijet vladali po sve četir strane*“ — Vetranić 2, 333 (PjJA); „*kñige... ke su raznesene po sve svita kraje*“ — Hektorović 24 (PjJA); „*kažeš stanovito svude po svaki kraj, da se zna očitо*“ — Hektorović 57 (PjJA); „*Цвѝта цвиѝе ѝо све краѝ*“ — И. Гундулић, разл. 192 (Д. Синт.); „*Urnebes je po sve kraje*“ — J. Palmotić 9 (PjJA); „*Jesu se uzmnоžali po sve strane grisi*“ — Jerković 12 (PjJA).

У нашем савременом језику немамо више употребу акузатива уз *ѝо* у овом значењу; јавља се једино локатив са *ѝо*. Међутим, може се претпоставити да се у понеким дијалектима још налазе трагови старог акузатива са *ѝо* (исп. шта каже Данило Вушовић о употреби предлога *ѝо* код Његоша: „Каткад се предлог *ѝо* налази уз акузатив као у прим.: Ставите их по границе и др., где би се пре очекивао локатив“ — Д. Вушовић, Прилози проучавању Његошева језика, ЈФ IX, стр. 192).

Суседни словеначки језик боље је од српскохрватског очувао везу *ѝо* + *акузатив* у месном значењу (исп. „*po nekaterе kraje, ...po razna mesta, ...po nekatera mesta še sneg лежи*“ — Pleteršnik, *op. cit.* II 66).

§ 23. Израз „по избор“, чест у нашим западним крајевима (исп.: „*Petsto po izbor kriposnih vojnika*“ — А. Kanižlić, *kam.* 818 (PjJA); „*Vidje међу mlogim stolovima jedan po izbor nakićen i sjajan svrhu ostali*“ — F. Lastrić, *ned.* 163 (PjJA); „*Silenu je vojsku saku-pio, Dalmatine po izbor vojnike*“ — And. Kačić, *razg.* 25 (PjJA); „Скуп’дер, брате под барјак јунаке, све *ѝо избор* кога бољег знадеш“ — Вук Стеф. Караѝић, Нар. пјесме III, 1846 г., стр. 297; „Још ћу додати, да је у кући мојег оца свагда било... доста *ѝо избор* добра вина“ — Ватрослав Јагић, Спомени мојега живота I²⁾, 1930 г., стр. 13) и који је без сваке сумње образован са *ѝо* категорије „критерија“, а сем тога још и примери као: „Шћепан... и оно, што би знао говорити, заносио би *ѝо Шуђ крој*“ (Стјепан Митров Љубиша, Приповијести црногорске и приморске, 1875 г.,

¹⁾ О разлици између везе *ѝо* + *акузатив* и везе *ѝо* + *локатив* у месном значењу о којој говори Вајан в. § 16.

²⁾ Превод М. Решетара.

стр. 105) довољно јасно показују да је и *по* категорије „критерија“ могло ићи уз акузатив у нашем језику. Израз „по вољу“ („ако ти је по вољу“) из банатских говора¹⁾ (исп. такође у говору Галипољских Срба: „по воју“¹⁾) па и у говорима Пиве и Дробњака предлог „пвољу“ са значењем: „поради, ради, због“ — Јован Вуковић, Акценат говора Пиве и Дробњака, СДЗб. X 396) показује да акузатив уз *по* у оваквим ситуацијама није непознат ни нашим говорима источног типа иако је највећи број примера за ову употребу из западних крајева.

§ 24. Имамо потврду да се у старом језику наших западних крајева (свакако према талијанској конструкцији с акузативом) веза *по* + акузатив уместо везе *по* + локатив могла јавити и за обележавање категорије узрока (инструментални тип: „*grih gladom*“), исп.: „*Čovik... more umriti po ruke pravde i po ruke svojije(h) perijatejah*“ — Posilović, *nasl.* 117 b (PjJA).

§ 25. *По* уз акузатив употребљава се за значење посредовања, али само уз именице које не означавају жива бића, и то најчешће кад су у питању изрази: „по руке“ и „по уста“, исп.: „Обећање ко сте сlišали *po usta moja*“ — Z 28 (Reš.²⁾); „*pismu ku pripovida duh sveti po usta Davidova*“ — Z 38 (Reš.); „*da odpustšćenje grihof prijmju po jime nego*“ — Z 30 (Reš.); „*po riči gospodiini ku reče po usta Ilije*“ — B 37 (Reš.); „*прѣмисмо је по рѣке ниѣх поклицареѣ*“ — MS 432 (1445 г., Дубровник); „*по оѣе наше отворене листе оѣѣивамо*“ — MS 327 (1432 г., војвода Сандаљ); „*Po tvoja usta sam govori duh Božji*“ — Našeskić 1, 322 (PjJA); „*Kada je Saul primio mnoga privelika dobročinstva po ruke Davidove*“ — Radnić 392 b (PjJA); „*Slišaste li vi ikad po usta moji(h) pripovidaoca da taj običaj nije dobar?*“ — J. Filipović 1, 46 b (PjJA); „*Da se ovo odnese po ruke svetoga anđela tvoga*“ — Divković *nauk.* 162 a (PjJA); „*Duh sveti po usta Mojsijeva... veli*“ — *op. cit.* 1 b; „*Ali mu reče Bog po usta Natana proroka*“ — Kačić *kor.* 192 (PjJA).

Решетар сматра да је употреба акузатива место локатива уз *по* у оваквим ситуацијама: „*рѣта старијету... обичају*“ (*op. cit.* 188). Биће, међутим, да је овде акузатив према романској конструкцији акузатива уз *per*, о чему нарочито говори чињеница да акузатив првенствено налазимо у изразима: „по уста“ и „по руке“ (Маретић у Рјечнику Академије и упозорује да се у већини

¹⁾ По саопштењу Павла Ивића, асистента Института за српски језик.

²⁾ Скраћеница за М. Решетар, Приморски лекционари XV вијека, Рад СХХХVI, стр. 188.

оваквих случајева ради о преводу с латинског, где *по* + *акузатив* долази према *per* уз акузатив).

Везу *по* + *акузатив* за значење посредовања не налазимо ни у старословенском ни у било ком другом словенском језику.

§ 26. Могу се наћи, премда сасвим ретко, примери за везу *по* + *акузатив* у пасивним конструкцијама опет према романском акузативу уз *per*, и то у нашем старијем језику западног типа, исп.: „Spasitelj naš bi kršten *po ruke* Ivana“ — J. Filipović 3, 18a (PjJA).

§ 27. Веза *по* + *акузатив* јавља се поред везе *по* + *локатив* у прилошким ситуацијама — у значењу „како“, „на који начин“, најчешће кад су у питању речи „начин“ и „пут“, исп. у старом језику: „да не оудаве на дворовчанинѣ по ниједнѣ начинѣ ни штѣ кога“ — MS 436 (деспот Ђурђе, 1445 г.), „да могѣ понти ѣ которѣ... и да по ниједанѣ поутѣ и законѣ... не вѣдѣ ѣсировани“ — Пов 330 (војв. Сандаљ, 1423 г.); „Kim zakonom je učinil ta grih i *po ki način*“ — Starine 23, 130 (PjJA); „A sada primine... *po zakon* živine“ — Lučić 237 (PjJA); „*Po sve pute i načine* prilagaću“ — Gundulić 469 (PjJA); „Cesar zapovida namistniku svomu... da *po svaki put* ubije papu“ — Glavinic cvit 371 b (PjJA); „Ne grede nigdar dobro ono, što je *po zao put* dobilo“ — Posilović cvijet 116 (PjJA); „Priseže Valerijan da to neće *po nijednu silu* očitovati“ — Vrančić živ. 17 (PjJA); „Krsti ga *po način* kako mu on prikaza“ — Dobretić 46 (PjJA); „Da svak učini *po isti način*“ — Margitić isp. 8 (PjJA); „*Po nijedne da načine* ne imaš Boga uvrijediti“ — Vitalić ost. 182 (PjJA); у савременом језику: „Стога они једном душом одлуче да ће га смакнути ма *по који начин*“ — Босанске народне приповједке, 1870 г., стр. 74; „И рећи ћеш им, да *по сваки начин* дођу сутра прије подне до мене“ — В. Врчевић, Низ српских приповиједака, 1881 г., стр. 65.

Сви су наведени примери, као што се види, из наших западних крајева, сем једног старосрпског примера (из повеље деспота Ђурђа). У савременом језику наших источних крајева предлог *по* се уз акузатив у овом значењу не употребљава, а и у западним крајевима чешће се јавља уз локатив.

Само за извесне случајеве можемо утврдити са доста вероватноће да је акузатив уз *по* дошао према романском *per* уз акузатив (рецимо: „по силу“ према: „*per forza*“). Начелно, међутим, може се и овде претпоставити да је акузатив уз *по* словенског порекла (конструкција са *по* прилошки употребљена може бити пореклом из различитих значењских категорија, в. § 10).

Као што се *по* прилошки употребљава у изразима „по старински“, „по српски“ и сл., тако је прилошки употребљено (са извесном појачаном функцијом) и уз темпорални акузатив у изразима „*по сву ноћ*“, „*по цео дан*“. Према томе, не може се, као што су неки чинили, говорити о посебној употреби предлога *по* уз акузатив у оваквом случају (исп.: „Маретић, поводећи се за Миклошичем, види у овим примерима *accus. sa po: po vаздан, po другишуш, po сву ноћ* и сл. То није тачно, као што је већ Даничић видео, овде је *по* употребљено прилошки” — А. Белић, Историја срп. јез. II, стр. 358).

Данас се употреба прилошког *по* уз темпорални акузатив свела углавном само на изразе: „*по сву (целу) ноћ*“, „*по сав (цео) дан*“. Некада је употреба оваквог *по* била много шира, исп.: „**страшњима творетъ се имъ непрестанно по все дни**“ — Stef. 24 (PjJA); „*Do drugog časa pošli po vse dni bdiše*“ — Starine 23, 94 (PjJA); „*ter će vik u viku po sva vremena sloviti*“ — Š. Menčetić 63 (PjJA); „*Po vas dan ja plačem*“ — Š. Menčetić 169 (PjJA); „*Čuvši me plač dile sa mnome po vas dan*“ — M. Držić 10 (PjJA); „*Boga i dušu po svaki čas vridam*“ — Najlašковић 1, 149 (PjJA); „*I ti po sva doba, o putniče, ne smrt cvili*“ — Gundulić 265 (PjJA).

Прилошко *по* уз темпорални акузатив налазимо и у другим словенским језицима — исп. у словеначком: „*po vse leto*“ — Pleteršnik ор. cit. II 66; у руском: „*меня по вѣкъ любить*“ — Mikl. 434; у чешком: „*pobydlil v městě tom po mnohé dni*“ — Mikl. 434; у пољском: „*będe to pamiętał po wszystkie dnie życia mego*“ — Mikl. 434.

§ 28. У нашим западним крајевима употребљава се веза *по* + акузатив за заклетву место инструментала, исп. у старом језику: „*Toj ti se ja kupu po tvoju lipotu*“ — Lucić 215 (PjJA); „*Po miку Božju, nije*“ — M. Držić 45 (PjJA); „*Ne prisezi po nebo ... po zemlju ... ni po glavu tvoju*“ — Nauk brn. 45^a (PjJA); „*Kunem ti se po mi glavu i po ljubav sinka moga*“ — J. Palmotić 459 (PjJA); у савременом језику: „*По Бога престаните једном*“ — М. Бан, Глас XXXVIII, стр. 27; „*А по бога ча ви хотјете*“ — С. Матавуљ, Приморска обличја, стр. 67; „*Тако је по сунце Божје*“ — В. Цар Емин, Под сумњом, стр. 6; „*Људи, по ране божје, зашто ми не избависте попу, него пустисте да се утопи*“ — Мијат Стојановић, Шала и збиља, Збирка народних приповедака, у Сењу 1879, стр. 138.

Највероватнија је претпоставка да је оваква конструкција с предлогом, у оваквим ситуацијама и у овим крајевима где се конструкција са *по* место инструментала често употребљава, дошла

потстакнута романским утицајем (исп. у талијанском: „giurare per Dio“). Израз „побогу“ (дакле доказ да се и локатив јавља уз *ĭo*) из наших источних крајева показује, међутим, да се никако не ради о обичном талијанизму као што се то обично мисли, него да је талијански само потстакнуо употребу предлога *ĭo* и у оваквим ситуацијама где се иста употреба могла и без овог утицаја самостално развити.

§ 29. На крају да напоменем: српскохрватски језик (као и старословенски) не зна за значење „до“ које добија у руском и у западнословенским језицима веза *ĭo* + *акузатив* (исп. у руском: „До чего-н. включительно: Прочитать с первой по пятую главу; По сегодня. Вплоть до, достигая чего-н. Войти в воду по пояс“. — Ушаков, ор. cit. III 317; у чешком: »státi ve vodě po kotníky, po pás, po krk“ — Slovň. jaz. čes., Váša-Trávníček; у пољском: „broda mi spada po pas“).

Ова чињеница изгледа да није била у науци свима позната. Тако В. Милер¹⁾ у својој расправи о предлогу *ĭo* наводи као једну од главних разлика између словенских и балтиских језика у погледу овог предлога — значење „до“ које *ĭo* носи уз акузатив у словенским језицима. Међутим, пошто јужнословенски језици не знају за ово значење (у словеначком, додуше, постоји израз „po tada“ — в. Миклошич ор. cit. 431 и Плетершник ор. cit. s. v. „po“ — који као да је неки траг старог значења „до“) то, кад већ не можемо са сигурношћу него само као претпоставку узети да су га икада имали, не смемо ни да га износимо као једну од основних разлика словенских језика према балтиским.

IV. ПРЕДЛОГ ПО УЗ ИНСТРУМЕНТАЛ

§ 30. Треба споменути да код неких старих западних писаца (премда ретко) наилазимо на употребу предлога *ĭo* уз инструментал. Тако имамо у просекутивном значењу: „*Po trudnijem putom time* u kraljevstvo svoje hti iti“ — Каванин 338 (PjJA); у значењу средства: „на памі стоји *po kripkim oruđem* pokore na највећју светићу доћи“²⁾; у значењу „после“: „*Marcelin po svetim Kajom Dalmatinom posta papa*“ — Главинић, cvit. 109^a (PjJA); у значењу „на основу чега“, „према чему“: „*sudi sebe po kriposnim i svetim živleñem*“.²⁾

¹⁾ Kuhn und Schleicher's Beiträge 8, 103.

²⁾ Т. Маретић, Језик славонскијех писаца, Рад 180, стр. 221.

Занимљиво је да у косовском дијалекту имамо: „Дѣђи ти *по менѣм пѣсле*“.¹⁾

Испитати шта претставља у сваком поједином случају и колико је распрострањена конструкција *по + инструментал* у старим текстовима и у савременим говорима, претставља посебан проблем у који се ми овде не можемо упуштати.

Међутим, хоћу ово да напоменем: предлог *по* се у току свог развоја (преко посредничке функције нарочито) приближио много инструменталу (са којим се по месном значењу и категорији критерија додиривао у појединим случајевима). Стога није чудо што често у нашим дијалектима наилазимо на конструкцију са *по* у вредности изгубљеног инструменталног облика (исп. већ поменуто: „по пут (= путем)“ у тимочким говорима, и у ђаковачком говору: „Да узне дѣцу *по себе* (са собом)“.²⁾ Није искључено да у додиривању инструментала с конструкцијом уз *по* у појединим значењима треба тражити објашњење (бар за неке случајеве) употреби инструментала уз *по*.

Закључак

§ 31. Сводећи досадашње излагање морамо истаћи као најважније и основне следеће чињенице.

Најкрупнију иновацију српскохрватског језика претставља пребацивање свих значења која је носила веза *по + датив* на везу *по + локатив*. Разлози овој појави су семантичке и морфолошке природе. Тако се догодило да се локативом уз *по* изражавају данас значења која је некад носио датив уз *по* и то не само локално значење (тип: „пливати по води“) које је још у прасловенском било образовано и које не одговара општој семантичкој вредности датива, него и она значења која и данас чак јасно указују на елементе датива својом нијансом правца (тип: „ударити по руци“).

Стара дативна значења уз *по* и данас су врло жива у језику и претстављају најчешће и најважније значењске категорије предлога *по*. Док се веза *по + локатив* све мање употребљава у својим првобитним значењима (у значењу „иза“ и „после“) и док веза *по + акузив* са своје стране такође постаје све ређа у већини својих старих значењских категорија, дотле се значења старог датива уз *по* не само одржавају и даље у пуном цветању него су чак

¹⁾ Гл. Елезовић, *op. cit.* 247.

²⁾ Михаило Стевановић, *op. cit.* 146.

послужила као основица новом значењском типу – српскохрватској иновацији — употреби предлога *ѿо* за функцију посредника.

§ 32. Српскохрватски посматран у светлости односа према осталим словенским језицима показује ове особености.

Пре свега, у погледу централног питања — замене конструкције *ѿо + дашѿив* конструкцијом *ѿо + локашѿив* — српскохрватски се, као и словеначки¹⁾, одликује тиме што је у њему докраја извршена ова промена која је у западнословенским језицима непотпуно остварена.

Према томе, ова се заједничка особина српскохрватског и словеначког може узети као једна карактеристика модерних јужнословенских језика, разуме се оних који нису нарушили своју деклинациску систему. Напомињем да је српскохрватски језик и у другим правцима у вези са *ѿо* добар претставник јужнословенске језичке групе. Српскохрватски језик, наиме, зна или је знао за сва она значења за која знају старословенски и словеначки (недостају само потврде за употребу предлога *ѿо* уз глаголе типа „жалити“ у нашем језику). Карактеристично је да *ѿо* у значењу користи или штете налазимо једино у старословенском и у српскохрватском. Српскохрватски не зна за она значења за која не знају ни остали јужнословенски језици (за значење „до“, за значење „уз“, „поред“).

Друго, српскохрватски се одликује двема особинама које лако могу бити дубоки архаизми: прилошком природом *ѿо* у дистрибутивним ситуацијама и чувањем трагова везе *ѿо + акузаѿив* у ситуацијама где иначе преовлађује веза *ѿо + локашѿив* (*дашѿив*).

Треће, српскохрватски има извесних својих крупнијих иновација, а то су: употреба конструкције са *ѿо* за функцију посредника; губљење конструкције *ѿо + локашѿив* у њеним првобитним значењима; сасвим јасна тенденција да се већина значења везе *ѿо + акузаѿив* изрази помоћу предлога *за*; врло широка употреба предлога *ѿо* у хрватским говорима, и то углавном у вези с категоријама које су у ранијим епохама изражаване помоћу инструментала.

Употреба предлога *ѿо* посматрана у светлости развоја српскохрватског језика показује значајну еволуцију. Док стари језик чува све прасловенске категорије (са изузетком употребе предлога *ѿо* уз глаголе типа „жалити“), али већ познаје извесне

¹⁾ О бугарском се не може говорити с обзиром на познато стање бугарске деклинације.

иновације које се свде на појаву нових типова, дотле се разлике између модерног језика и правословенског крећу у оба правца — поред нових типова насталих на терену српскохрватског језика имамо и губљење старих значењских категорија.

Посматрајући употребу предлога *po* у перспективи наших дијалеката треба истаћи да је српскохрватски језик у средњем веку у овом правцу био компактнији него данас. Основне разлике које сада постоје између дијалеката настале су углавном у међувремену и углавном се свде на то, да су источни крајеви елиминисали у извесним случајевима употребу предлога *po* док су је западни крајеви (првенствено хрватско-далматински) проширили. Чешћа употреба предлога *po* у западним крајевима него ли у источним приписује се обично талијанском утицају. Међутим, талијански утицај није ни толико дубок, ни толико битан као што изгледа. Све категорије у којима се *po* у хрватским говорима јавља углавном су словенског порекла. Уколико наиђемо на употребу предлога *po* у ситуацијама у којима је у осталим говорима нема нити је било, онда је она књишког порекла а не народног, ма да и онда њена појава није сасвим без повода и без везе са осталим употребама овог предлога (исп., рецимо, *po* у пасивним конструкцијама — § 9). Сасвим су ретки и изузетни примери као: „*po* (= кроз) *opa vrata gredihu unutra*“ — *Starine* 4, 112 (PjJA) где је *po* употребљено у значењу које има романско *per*, али га наше *po* иначе нема. Стога се слободно може рећи да се ни у хрватским говорима *po* не јавља у значењима која не би била у духу осталих његових употреба у нашем језику. Значај романског утицаја састоји се углавном само у подржавању већ постојећих употреба предлога *po*.

Треба напоменути да има у савременом језику извесних употреба предлога *po* које се сматрају „хрватизмима“, а које нису настале под талијанским утицајем. То би, на пример, била употреба предлога *po* уз глаголе типа „мирисати“¹⁾ (исп.: „На које [прозор] је улазила свјежа вечер миришући *po цвијећу* и по *крушкама*“ — Исак Самоковлија, *Изабране приповетке*, 25) која, највероватније, претставља германизам²⁾ (према „*gischen nach*“); или употреба предлога *po* уз глаголе типа „псовати“ (исп. „У дому једног антибољшевика који је загрижено псовао *po режиму*“ — Мирослав Крлежа, *Излет у Русију*, 8) која је лако могла настати

¹⁾ Тога у старом хрватском језику нема (исп. PjJA).

²⁾ Исп. и у словеначком: „*Po hruškah dišati*“ — *Pleteršnik*, *op. cit.* s. v. „*po*“.

према употреби предлога *по* уз „пљувати“, „ударити“ и сл. или је према руском „проходиться по комнибудь“.

Међутим, сва ова разилажења међу нашим дијалектима другостепене су важности. У погледу најзначајније промене нема никаквих разлика између дијалеката: замена конструкције са дативом конструкцијом с локативом извршена је свуда с истом доследношћу.

Милка Ивић

R é s u m é

Milka Ivić

De la préposition *po* dans la langue serbocroate

La question essentielle traitée dans cette étude est celle de la substitution serbocroate de la construction *po + locatif* à l'ancienne construction slave de *po + datif* de même que la question du destin des vieilles acceptions du datif exprimées par la construction *po + locatif* dans la langue d'aujourd'hui. On y passe également en revue toutes les possibilités d'emploi de la préposition *po* dans le serbocroate. On a considéré l'emploi de cette préposition du point de vue des rapports existant entre le serbocroate et les autres langues slaves, de celui du développement du serbocroate depuis les premiers monuments écrits jusqu'à nos jours et du point de vue des différences qui se sont formées, avec le temps, entre les dialectes serbocroates.

L'exposé commence par une discussion sur les causes qui ont amené à la substitution de la construction *po + locatif* à celle de *po + datif*. On parle ensuite des différentes significations qu'a la préposition *po* dans le serbocroate. On les divise en trois groupes — se basant sur l'emploi actuel de cette préposition avec le locatif, l'accusatif ou l'instrumental. Dans la première partie de cette étude, on argumente les vieilles acceptions qui appartenaient autrefois à la construction *po + datif* ainsi qu'à celles, qui s'en sont développées plus tard sur les territoires de la langue serbocroate. On précise que dans le serbocroate *po + locatif* apparaît dans beaucoup de cas à la place de l'ancien instrumental. On fixe ces cas, les raisons de la substitution et les dialectes où celle-ci est la plus fréquente.

On parle ensuite des acceptions qui, depuis le commencement, dans toutes les langues slaves, accompagnaient la construction avec le locatif, ainsi que de la manière dont ces anciennes acceptions se sont conservées dans le serbocroate.

Dans la seconde partie, on parle de l'emploi de la préposition *po* avec l'accusatif: d'abord des significations que l'on rencontre dans toutes les langues slaves rien qu'avec l'accusatif avec *po*, puis de celles que l'on rencontre ordinairement — dans le serbocroate de même que dans les autres langues slaves — parallèlement à la construction plus fréquente de *po+datif (locatif)*, de sorte que leur apparition (rare d'ailleurs) reliée à *po+accusatif* présente une caractéristique intéressante de la langue serbocroate.

Dans la troisième partie, on ne fait qu'enregistrer l'apparition de la préposition *po* (très rare d'ailleurs) avec l'instrumental — chez nos vieux écrivains des contrées occidentales ainsi que dans certains dialectes d'aujourd'hui. Cette apparition, à en juger par les données dont on dispose pour le moment, a une importance tout à fait secondaire et locale.

Les résultats obtenus jusqu'à présent sont les suivants:

Les causes du remplacement de l'ancienne construction *po+datif* par celle de *po+locatif* sont de nature syntaxique tout autant que morphologique. La langue serbocroate est, en ce qui concerne ce remplacement qui chez elle est complet, un représentant caractéristique du groupe linguistique des slaves méridionaux, le remplacement total du datif par le locatif auprès de *po* pouvant être considéré comme l'une des caractéristiques des langues modernes des Slaves du Sud qui ont gardé le système des déclinaisons. Sans cela d'ailleurs, le serbocroate est, par rapport à l'emploi de la préposition *po*, un bon représentant du groupe de langues des Slaves méridionaux, puisqu'il connaît (ou a connu) toutes les différentes acceptions que connaissent les autres langues des Slaves méridionaux, et que l'on n'y rencontre pas celles que l'on ne trouve pas davantage dans ces autres langues.

Le serbocroate a certaines qualités qui ne tiennent peut-être qu'à de profonds archaïsmes (la nature adverbiale de *po* dans les situations distributives et la conservation des traces de la construction *po+accusatif* dans les situations où la construction *po+locatif-datif* est par ailleurs plus forte). En outre, le serbocroate a certaines innovations importantes (l'emploi de la construction avec *po* en fonction d'intermédiaire, la disparition de la construction *po+locatif* dans ses acceptions premières; une tendance marquée d'exprimer la plupart des acceptions de la construction *po+accusatif* à l'aide de la préposition *za*, un vaste emploi de la préposition *po* dans les parlers croates, et cela principalement en relation avec les catégories qui, dans les périodes précédentes, s'exprimaient à l'aide de l'instrumental).

L'emploi de la préposition *po* considéré du point de vue du développement de la langue serbocroate, présente une évolution importante. Tandis que la vieille langue garde bien les anciennes catégories du slave commun (quoiqu'elle connaisse certaines innovations aussi, qui se réduisent à l'apparition de types nouveaux), les différences entre la langue moderne et celle du slave commun se développent dans les deux sens. Aux cotés de types nouveaux formés en territoire de langue serbocroate, nous voyons également la disparition des vieilles catégories de significations.

En considérant l'usage que l'on fait de la préposition *po* dans le cadre de nos dialectes, il nous faut souligner que la langue serbocroate était au moyen âge plus compacte en ce sens qu'aujourd'hui. Les différences essentielles qui existent aujourd'hui entre les dialectes se sont formées entre-temps et se réduisent au fond à ce que les dialectes des contrées orientales ont éliminé en certains cas l'usage de la préposition *po* tandis que les contrées occidentales (avant tout croates et dalmates) l'ont développé. L'emploi de la préposition *po*, plus fréquent dans les contrées occidentales qu'orientales, est ordinairement expliqué par l'influence italienne. Cette influence n'est cependant ni si profonde, ni si importante qu'elle en a l'air. Les catégories dans lesquelles *po* apparaît dans les parlers croates sont pour la plupart d'origine slave. Quand nous le trouvons dans les situations où on ne le rencontre ni ne le rencontrait dans les autres parlers, cela veut dire qu'il est d'origine littéraire et non populaire, quoique même alors son apparition ne soit pas tout à fait sans raison ni sans relation avec les autres usages que l'on en fait. L'importance de l'influence romane consiste surtout en ce qu'elle a soutenu les différentes formes déjà existantes de la préposition *po* en notre langue.

Il faut souligner que toutes les dissemblances à ce point de vue entre nos dialectes sont d'importance secondaire. En ce qui concerne le changement le plus important il n'y a aucune différence. La substitution de la construction avec le locatif à celle d'avec le datif a été faite partout avec la même logique.